Tartu Ülikool

Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond

Kultuuriteaduste instituut

Kirjanduse ja teatriteaduse osakond

Aet Kubits

Emil Tode „Piiririigi“ retseptsioon saksakeelses kultuuriruumis

Bakalaureusetöö

Juhendajad: Marin Laak (PhD),

Tiina-Erika Friedenthal (PhD)

Tartu 2025

Autorideklaratsioon

Olen bakalaureusetöö kirjutanud iseseisvalt. Kõigile töös kasutatud teiste autorite töödele, põhimõttelistele seisukohtadele ning muudest allikaist pärinevatele andmetele on viidatud.

Autor: Aet Kubits

28.05.2025

Annotatsioon

Märksõnad: „Piiririik“, saksa, retseptsioon, Emil Tode

Bakalaureusetöö uurib Emil Tode romaani „Piiririik“ saksakeelse tõlke („Im Grenzland“ 1997) vastuvõttu saksakeelses kultuuriruumis (Saksamaal, Austrias, Šveitsis ja Luksemburgis), võrdluses romaani ilmumisjärgse retseptsiooniga Eestis. Uurimistöö esimene peatükk annab ülevaate Hans Robert Jaussi retseptsiooniteooriast, kirjanduskriitika uurimisest ning „Piiririigi“ ilmumisaegsest retseptsioonist Eestis. Teises peatükis kirjeldatakse romaani saksakeelse vastuvõtu uurimise seisu, töö meetodit ning uurimismaterjali. Kolmandas peatükis anaüüsitakse kõiki 32 teadaolevalt saksakeelses kultuuriruumis „Piiririigi“ kohta ilmunud artiklit, arvustust, lühiarvustust ja annotatsiooni viie märksõna alusel, mis kasvasid välja eestikeelsest retseptsioonist. Arvustused on saadud peamiselt Cornelius Hasselblatti erakogust. Analüüsi tulemused võetakse kokku neljandas, arutelu peatükis ning võrreldakse, mis on eesti- ja saksakeelses retseptsioonis esile tulevad kattuvused ja erinevused. Samuti järeldatakse, mis on „Piiririigi“ kirjanduslikud väärtused, millest räägitakse nii eesti- kui ka saksakeelses kultuuriruumis. Analüüsi jälgimise lihtsustamiseks on andmed arvustuste kohta esitatud lisades.

Sissejuhatus..... 5
1. Uurimuse teoreetilised alused..... 7
1.1. Jaussi retseptsiooniteooria..... 7
1.2. Mis on kirjanduskriitika uurimisel oluline? Kriitik kui lugeja..... 7
1.3. „Piiririigi“ retseptsioon Eestis..... 8
1.4. Saksakeelne kirjandusmaastik 1990. aastatel..... 9
2. „Piiririigi“ saksakeelse retseptsiooni uurimise seis..... 11
2.1 Uurimise seis..... 11
2.2. Meetod..... 11
2.3. Materjali kirjeldus..... 12
3. „Piiririigi“ saksakeelsete arvustuste analüüs..... 14
3.1 Lühiarvustused..... 14
3.2. Pikemad arvustused ja artiklid..... 15
3.2.1. Ida ja lääne võrdlus..... 16
3.2.2. Protagonist..... 20
3.2.3. Eesti..... 22
3.2.4. Poeetika..... 24
3.2.5. Mõrv..... 27
3.2.6. Hinnang..... 28
4. Arutelu. Retseptsiooniesteetiline vastuvõtt sõltuvalt kontekstist..... 30
4.1. Järeldused saksakeelse kultuuriruumi arvustustest..... 30
4.2. Saksakeelne kultuuriruum võrdluses Eestiga..... 33
4.3. Teose kirjanduslikud väärtused..... 34
Kokkuvõte..... 36
Esmased allikad. Saksakeelsed arvustused..... 38
Kasutatud kirjandus..... 40
Summary..... 43
The Reception of Emil Tode’s “Border State” in the German cultural sphere..... 43
Lisad..... 46
Lisa 1. Tõlgete ülevaade..... 46
Lisa 2. Tabel. Arvustuste ülevaade..... 47
Lisa 3. Tõlke tekstid..... 57

Sissejuhatus

1993. aastal ilmus pseudonüümiga Emil Tode „Piiririik“, kirjanik Tõnu Õnnepalu esikromaan, mis on oluline teos nii Eesti kirjandusmaastikul kui ka rahvusvahelisel tasandil. Raamatu minategelane tuleb Eestist Pariisi tõlkima prantsuskeelset luulet ning kohtub seal kohaliku kirjandusprofessor Franziga, kellest saab jutustaja armuke. Raamatu ilmumise ajal oli Eesti äsja taasiseseisvunud ning „Piiririik“ näis tabavat ajastu närvi. Eestis oli kirjanduskriitikute hinnang teosele valdavalt positiivne, kuid „Piiririigi“ välisretseptsiooni on uuritud vähem. Näiteks on teada, et kuigi teose tegevus toimub Prantsusmaal, on sealne retseptsioon praktiliselt olematu ning meediasse jõudis vaid üks lühitutvustus Le Monde'i tagakaanel (erakogu: tõlkija Antoine Chalvin)[1].

Bakalaureusetöö eesmärk on uurida „Piiririik“ tõlke „Im Grenzland“ retseptsiooni saksakeelses kultuuriruumis. Emil Tode teose tõlkis saksa keelde Horst Bernhardt ning see ilmus 1997. aastal Austrias tegutseva Paul Zsolnay nimelises kirjastuses. „Piiririigi“ saksakeelne tõlge jõudis lisaks Austriale ka Saksamaale, Šveitsi ja Luksemburgi. Kokku ilmus saksakeelses kultuuriruumis 32 arvustust.

Käesoleva bakalaureusetöö uurimisküsimused on järgmised: 1) missugused teemad kerkivad võrreldes eesti sünkroonse kriitikaga esile „Piiririigi“ saksa keelse tõlke vastuvõtul; 2) kuidas käsitletakse saksakeelsetes arvustustes ida ja lääne omavahelisi suhteid; 3) millised olid kriitikute tähelepanekud „Piiririigi“ poeetika kohta, milliseid kirjanduslikke paralleele teiste autoritega esile toodi; 4) kes on saksakeelse kultuuriruumi kriitiku kui vahendaja adressaat; 5) milliseid kirjanduslikke väärtusi on esile toodud mõlemas kultuuriruumis.

Uurimisküsimustele vastamiseks analüüsib töö Hans Robert Jaussi ootushorisondi mõistest ning retseptsiooniteooriast lähtuvalt saksa keeles ilmunud „Piiririigi“ kriitikat. Esimene peatükk annab ülevaate Hans Robert Jaussi retseptsiooniteooriast ning kirjanduskriitika uurimisest laiemalt. Jaussi teooria on vajalik, et mõista kriitikut kui lugejat, kelle lugemiskogemus sõltub kultuurikontekstist. Samuti antakse esimeses peatükis ülevaade „Piiririigi“ ilmumisaegsest retseptsioonist Eestis. Teises peatükis kirjeldatakse uurimise seisu, töö meetodit ning uurimismaterjali. Kolmas peatükk analüüsib viie märksõna alusel teose saksakeelset retseptsiooni. Analüüsi tulemused võetakse kokku neljandas, arutelu peatükis, tuues esile „Piiririigi“ kirjanduslikud väärtused, millest räägitakse nii eesti kui ka

[1] Tõlkija Antoine Chalvini e-posti kirjast Aet Kubitsale 19.11.2023

saksakeelses kultuuriruumis. Analüüsi jälgimise lihtsustamiseks on andmed arvustuste kohta esitatud lisades.

Välislugeja kogemuse mõtestamine on „Piiririigi“ menukuse mõistmiseks oluline. „Piiririiki“ on saatnud edu ka teistes maades (näiteks Taanis), aga saksakeelse retseptsiooni tähtsusest ning selle uurimise kasuks räägivad mitmed põhjused. Esiteks on Saksamaal Eestiga sarnaselt mõistetav kultuuriruum, mis koondab nii ida kui ka läänt ning kus piiri teema on väga tähenduslik. Teise maailmasõja järgses poliitilises olukorras lõhenes Saksamaa Nõukogude Liidu kontrolli all olevaks idatsooniks ja lääneriikide hallatavaks läänetsooniks, Berliini linn jagati Ida- ja Lääne-Berliiniks ning eraldati 1961. aastal müüri ja rangelt valvatava piiritsooniga. Berliini müüri langemisega 1989. aastal kadus piir, mis oli Saksamaa inimesi nii vaimselt kui ka füüsiliselt lõhestanud. Kerkis üles niinimetatud Wende teema – mõiste, mis tähistab pöördepunkti pärast müüri langemist ning millele järgnes Ida- ja Lääne-Saksamaa taasühendamine. „Piiririiki“ on kokku tõlgitud 20 keelde (vt Lisa 1), kuid saksakeelse tõlke retseptsioon on võrreldes teistes keeltes ilmunud arvustustega silmatorkavalt mahukam (EWOD). Kuna lisaks Saksamaa väljaannetele kirjutati teosest ka Austrias, Šveitsis ning Luksemburgis, saab analüüsis küsida ka seda, kas saksakeelsete maade arvustuste vahel ilmneb erinevusi.

1. Uurimuse teoreetilised alused

1.1. Jaussi retseptsiooniteooria

Arvustuste analüüsis lähtun Hans Robert Jaussi retseptsiooniesteetika teooriast, mis tõstab esile kultuurikonteksti, milles lugeja teost loeb ja mõistab. Jaussi retseptsiooniajalooline lähenemine rõhutab, et ükski kirjandusteos ei asu vaakumis ning raamatu lugemine toimub alati konkreetses kontekstis, teatud ajal ja teatud kohas (Jauss 1982: 23). Jauss tõdeb, et lugeja iga uus lugemiskogemus astub suhtlusesse varasemate loetud teostega (samas: 20). Jauss rõhutab lisaks, et lugeja eelarvamused mõjutavad, kuidas lugeja mingit teost vastu võtab (samas: 25). Oluline on sealjuures mõiste ootushorisont, mille kohta on öeldud, et see „vahendab teost isikliku ja avaliku retseptsiooni vahel“ (de Man, 1982, xiii). Jaanus Vaiksoo toonitab samuti Jaussi teooria olulisust, rõhutades muuhulgas Jaussi ideed sellest, et ükski kirjandusteos ei ole sõltumata ajast kogu aeg samasugune, ka kirjandusteos muutub samaaegselt oma lugejatega (Vaiksoo 1994: 166). Kultuurikontekstile tähelepanu pöörates saabki võrrelda „Piiririigi“ vastukaja eesti- ja saksakeelses kultuuriruumis. Oma töös käsitlen kirjanduskriitikuid lugejatena, kes on oma lugemiskogemuse pannud kirja arvustuses. Teose tähendus sõltub seega lugeja vastuvõtu (ajaloolisest ja kultuurilisest) kontekstist.

1.2. Mis on kirjanduskriitika uurimisel oluline? Kriitik kui lugeja

Kirjanduskriitika uurimisel võib tähelepanu pöörata kriitiku rollile konkreetses ühiskonnas, kirjandusteoste arvustamise viisile, analüüsile ja langetatud hinnangutele. Ka Rein Veidemanni sõnul tuleb kirjanduskriitikat uurides pöörata tähelepanu kontekstile (Veidemann 2000: 70), ent kui Jauss räägib lugejast kui üksikust vastuvõtjast, siis Veidemanni teoorias on rõhuasetus kriitikal kui ühenduslülil ühiskonna ja üksikisiku vahel. Veidemann kirjutab: „Kirjanduskriitika nagu üldse kunstikriitika funktsioon on vahendada/analüüsida väärtushoiakuid, kommenteerida teoseid, avada nende olemust, tausta ja langetada hinnanguid ning seeläbi lülitada teosed omavahelisse dialoogi“ (samas: 13).

Kriitiku kui vahendaja puhul on vajalik jälgida seda, kellele arvustus on adresseeritud: kas autorile, lugejale või ühiskonnale (Veidemann 2000: 127). Samuti tuleb jälgida kriitiku tausta ja tema kirjutamise viisi ning lähtekohta. Veidemann kirjutab: „Juba kriitiku

vaatepunkti valik (ühiskonnast lähtuv, lugejaga samastuv, ülemkohtuniku hoiak, tekstiruumis liikuja vms) määrab ära, kas lähenemine on psühholoogiline, sotsiologiseeriv või esteetiline […]“. (Samas: 141–142) Retseptsiooniajaloost lähtudes pöörab Veidemann tähelepanu kriitikat ümbritsevale kontekstile, sealhulgas väljaannetele (samas: 79). Tema hinnangul on kriitik lugeja, kelle lugemiskogemusest (ajaloolisest kontekstist ning varasemast lugemusest) sõltub suures osas see, kas ka teised teose lugemiseni jõuavad või kuidas loetut mõistavad. Teose mõjukust näitab see, kui paljud arvustajad on valinud teose arvustamiseks, aga ka see, kui põhjalikult ja mitmekihiliselt on teosest kirjutatud. (Samas: 142–143)

Veel on kriitika ülesanne teoseid analüüsida ja neile hinnang anda (Veidemann 2000: 13). Seega on kirjanduskriitika analüüsimisel oluline pöörata tähelepanu kriitiku hinnangutele: kas need on positiivsed või negatiivsed ning millel need põhinevad. Kirjanduskriitikat tehakse eri žanrites (Veidemann 1979: 141). Need žanrid on Tiit Hennoste hinnangul ajas muutuvad. Näiteks 1990. aastatel oli Eesti ajakirjanduses palju mitmekesiseid kriitika-žanre, kuna meediaühiskond tõi kaasa vormivabaduse. (Hennoste 2003: 143–144) Seega tasuks vaadelda, millised on kriitika üldised iseloomulikud jooned eri keeleruumides, kellele või millele viidatakse, milliste kodumaiste autoritega teost võrreldakse.

1.3. „Piiririigi“ retseptsioon Eestis

„Piiririigi“ mõju eesti kirjandusloos on märkimisväärne, teos kuulub eesti kirjanduse krestomaatiliste tekstide hulka. Kohe „Piiririigi“ ilmumisaastal kirjutati palju arvustusi, mis olid ülekaalukalt positiivsed (Laak 1994: 56). Toomas Haugi arvates märkis „Piiririik“ eesti kirjanduses uue ajastu algust (samas: 57). Samas peeti teost peeti keskmisele lugejale raskesti kättesaadavaks just keelelise keerukuse tõttu – selleks, et teost mõista, pidavat lugeja olema ise palju lugenud ja hea keelevaistuga (samas: 57).

Eesti kriitikas kerkis üles teose poliitiline tõlgendus, seda just ida-lääne hierarhia suhtes, mis väljendub peategelase ja Franzi suhtes. „Piiririigi“ analüüsi kaudu ida ja lääne omavahelistest suhetest kirjutamine tõi Marin Laagi sõnul eesti kirjanduskriitika maastikule tagasi politiseeritud teemadest kirjutamise, mida varasemalt Nõukogude Liidu tsensuuri tõttu tehti ridade vahel. See-eest just varasem oskus märgata tendentse ridade vahel näitas Laagi sõnul eesti kriitikute oskuslikkust „Piiririigi“ varjatud sõnumeid mõista.

Näiteks toob Laak välja Kaido Floreni arvustuse, kus Floreni arvates sümboliseerib Franz selgelt Lääne- ja protagonist Ida-Euroopat. (Laak 1994: 58) Mati Unt toonitas samuti, et Ida-Euroopa on Lääne-Euroopa jaoks justkui prostituut (Unt 1994: 278). Samuti pöörati palju tähelepanu Emil Tode pseudonüümile, mida Toomas Haug pidas näiteks Émile Zola ja Alphonse Daudet liitnimeks (Haug 1994: 276). Pseudonüümist rääkides võis rõhk sageli liikuda teoselt autori isikule (Laak 1994: 60). Lisaks kerkis eesti kirjanduskriitikas esile diskussioon protagonisti soolise identiteedi üle, mistõttu arutleti muuhulgas, kas tegu on eesti esimese homoromaaniga. Teose mõistmiseks toodi oluliste autoritena välja Alphonse Daudet, Fjodor Dostojevski, Milan Kundera, Fernando Pessoa ja Oscar Wilde ning eesti autoritest näiteks Mati Unt, Anton. H. Tammsaare, Friedebert Tuglas ja Viivi Luik. (Samas: 57)

Pärast Balti Assamblee preemia pälvimist (1994) ning „Piiririigi“ kordustrükki (2009) on ilmunud ka mitmeid uusi arvustusi, kus teost vaadeldakse uutest vaatepunktidest. Näiteks Jaan Undusk nimetas „Piiririiki“ eesti esimeseks euroromaaniks (Undusk 2009). Siinne uurimistöö keskendub „Piiririigi“ ilmumisaegsele eesti- ja saksakeelse retseptsiooni võrdlusele, kuid teos pakkus eesti kirjanduskriitikutele palju kõneainet ka aastaid hiljem. Näiteks on 21. sajandil „Piiririiki“ uuritud postkolonialismi ja sotskolonialismi teooriate ning soouuringute vaatenurkadest.

1.4. Saksakeelne kirjandusmaastik 1990. aastatel

Järgnevalt annan väga lühikese ülevaate saksa kirjandusloost 20. sajandil, ennekõike nimetades kirjandusvoole ja autoreid, mis võivad aidata „Piiririigi“ saksakeelseid arvustusi paremini mõista. 19. sajandi lõpus valitses saksakeelsel kirjandusmaastikul naturalism, aga ka näiteks ilu väärtustav estetism ja dekadents. Niinimetatud dekadentlik protagonist on sageli kunstnik, kes ei suuda toime tulla argielu tegelikkusega. Selle temaatikaga tegelevad näiteks Rainer Maria Rilke ja Hermann Hesse. (Britannica, 1) 20. sajandi alguses leviv modernistlik liikumine tõi kaasa ekspressionismi, mille peamine taotlus oli peegeldada moodsa aja kannatusi, sealhulgas kujutada indiviidi ning ühiskonna vahelist suhet (Britannica, 2).

Teise maailmasõja järgselt saabus Lääne-Saksamaale n-ö nulltunni periood – kirjanikud tundsid, et pärast natsionaalsotsialismi tuleks teha uus algus. Pärast Saksa Demokraatliku Vabariigi (DDR) lagunemist ja riigi taasühendamist hakkas 1990. aastatel Saksamaa

kirjandus jõudsalt tegelema uute ühiskondlike muutustega. Esimesed Wende-romaanid on näiteks 1995. aastal Günter Grassi sulest ilmunud „Ei otsa ega äärt“ ja Christa Wolfi 1996. aasta „Medeia. Hääled“. (Prezi 2021) Üleminek ühtsele Saksamaale ei tulnud raskusteta. Nii näitavad Wolfi ja mitmete teiste teosed, kuidas Saksamaa ühendamine tõi kaasa otsinguid ühtse identiteedi järele ja diskussioone, kuidas lõhestatud riiki paremini taas-integreerida (Ott 1991: 235). Kuigi müür Ida- ja Lääne-Saksamaa vahel lammutati 1989. aastal, eksisteerisid ja eksisteerivad tänini mõttelised erinevused ida- ja läänesakslaste vahel, mistõttu on piiri teema siiani aktuaalne.

Austria kirjanduslugu on Saksamaaga tihedalt läbi põimunud. Austriast on näiteks pärit ekspressionist Franz Werfel ning kirjanik ja romaani „Eilne maailm“ autor Stefan Zweig. (Britannica, 3) Austria kirjanikel on tänu ühisele keelele ligipääs Saksamaa mastaapsele kirjandusturule, ent laiem keeleruum toob riigile kaasa ka teatud puudusi: näiteks ei suuda Austria kirjastused võistelda oma Saksamaa konkurentidega. „Piiririigi“ avaldanud mainekas Paul Zsolnay kirjastus, mis asutati 1923. aastal Viinis, müüdi 1980. aastatel finantsiliste raskuste tõttu Lääne-Saksamaa ettevõttele. (Bushell 2006: 174)

Šveitsi rahvaarv on väike ning ametlikke riigikeeli on neli, mistõttu on Šveitsi kirjanike rahvusvaheline edu olnud raskendatud. Šveitsi saksakeelsetest kirjanikest on tuntumad näiteks Gottfried Keller ja poeedid Conrad Ferdinand Meyer ning Carl Spitteler. (Britannica, 4) „Piiririigist“ ilmus üks arvustus ka Luksemburgis, mille väikesel raamatuturul (699 000 elanikku) avaldatakse teoseid prantsuse, saksa ja luksemburgi keeles. (Britannica, 5)

Eelnevast lähtuvalt võiks eeldada, et Hans Robert Jaussilikus mõttes on saksakeelses kultuuriruumis toimetaval kirjanduskriitikul 1997. aastaks kujunenud omalaadi ootushorisont, millele võivad muuhulgas mõju avaldada Saksamaal Wende-teema ja varasemad kirjandusvoolud (näiteks ekspressionism) ning Austrias ja Šveitsis nende oma kirjanduslikud paralleelid.

2. „Piiririigi“ saksakeelse retseptsiooni uurimise seis

2.1 Uurimise seis

„Piiririigi“ saksakeelsest retseptsioonist on 2011. aastal ilmunud teoreetilises käsitluses „Estnische Literatur in deutscher Übersetzung: eine Rezeptionsgeschichte vom 19. bis zum 21. Jahrhundert[2]“ kirjutanud Hollandis elav eesti kirjanduse uurija ja estofiil Cornelius Hasselblatt. Mitmed saksakeelsed arvustused tunnustasid Hasselblatti raamatut kui ida-lääne kokkupõrke täpset kirjeldajat, aga oli ka negatiivselt meelestatud kriitikuid. (Hasselblatt 2011: 366–367) Ilmselt suunas tõlke tagakaanetekst ka paljusid arvustajaid võrdlema „Piiririiki“ Rainer Maria Rilke teosega „Malte Laurids Brigge ülestähendused“ (samas: 368). Ta osutab tähelepanu ka sellele, et Emil Tode õnnestunud pseudonüümi valik polnud juhuslik ning tuleb eriti kasuks saksakeelses kultuuriruumis, kuna „Tod“ tähendab saksa keeles surma (Hasselblatt 2016: 632).

2.2. Meetod

Esmalt tutvusin „Piiririigi“ eestikeelse retseptsiooniga, kuna see pakub saksakeelse retseptsiooni uurimisele võrdlevat konteksti. Lisaks valiku arvustuste lugemisele toetun eestikeelse retseptsiooni üldistustes peamiselt Marin Laagi põhjalikule uurimistööle. Laagi töö alusel olen eristanud eestikeelses retseptsioonis enim esile kerkinud teemade märksõnad: 1) ida-lääs 2) protagonist 3) mõrv 4) poeetika. Seejärel tõlkisin saksakeelsed arvustused eesti keelde ja lähtusin nende analüüsis tõlgetest. Pärast saksakeelsete arvustuste läbitöötamist lisandus viienda märksõnana „Eesti“, kuna Eesti kujutamise teema „Piiririigis“ kerkis saksakeelses retseptsioonis tugevalt esile. Neid viit märksõna kasutan saksakeelsete arvustuste analüüsis, lähtudes bakalaureusetöö sissejuhatuses esitatud uurimisküsimustest. Arutelu peatükis võrdlen „Piiririigi“ eestikeelset ning saksakeelset retseptsiooni ja jälgin, kuidas märksõnad vastavalt kultuuriruumile toimivad.

Retseptsioonianalüüsi meetod on „Piiririigi“ saksakeelsete arvustuste lähilugemine ja tekstianalüüs. „Piiririigi“ saksa retseptsiooni uurimisel olen toetunud Sirel Heinloo magistritöös „Jaan Kaplinski luule retseptsioon Rootsis ja Eestis enne 1990. aastat“ kasutatud meetodile, mis rajaneb Jaan Kaplinski teoste rootsikeelsete tõlgete induktiivsele

[2] „Eesti kirjandus saksa tõlkes: retseptsiooni ajalugu 19. sajandist 21. sajandini“

ja deduktiivsele sisuanalüüsile. Kui esimese puhul lähtutakse arvustuslikust tekstist endast, siis deduktiivse sisuanalüüsi puhul lähtutakse varasematest teooriatest (Heinloo 2017: 5). Ka Heinloo töös on oluline Jaussi mõiste „ootushorisont“, mis seisneb just kriitiku kontekstile tähelepanu pööramises (samas: 5–6). Siinses töös on esmane arvustuste lähilugemine, teiseks nende konteksti (aeg, kultuuriruum) asetamine ning seejärel märksõnade abil grupeerimine. Pärast arvustuste märksõnade järgi grupeerimist järgneb uurimistöös saksakeelsete arvustuste analüüs ning võrdlus sünkroonse eestikeelse retseptsiooniga.

2.3. Materjali kirjeldus

Käesoleva uurimistöö materjaliks on kõik eesti kirjanduse e-leksikoni andmetel teadaolevad 32 saksakeelses kultuuriruumis „Piiririigi“ kohta ilmunud artiklid, arvustused, lühiarvustused ja annotatsioonid (EWOD). Lisaks EWOD-is loetletule on valikus üks, Hasselblatti abiga leitud 2010. aastal Harenberg Literaturkalenderis ilmunud lühiarvustus. Kõige rohkem on materjali hulgas ajalehe- ja ajakirjaartikleid ning tekstid on kirjutatud aastatel 1996–1999 (va üks eelmainitud 2010. aastal ilmunud tekst). Kuigi „Piiririik“ avaldati Austrias, on arvustused valdavalt pärit Saksamaalt, väiksem hulk Austria, Šveitsi ja Luksemburgi ajakirjandusest.

Tänu Hasselblatti abile on siinkirjutajal olemas 30 arvustust, neile lisaks õnnestus Eesti Kirjandusmuuseumi toega leida veel üks arvustus aastast 1997 ja üks aastast 1999. Kuna bakalaureusetöö uurimisobjekt on romaani saksakeelse tõlke kriitik kui lugeja, siis on arvustuste puhul oluline jälgida kolme aspekti: nii riiki, väljaannet kui ka autorit, sest need kõik on vastuvõtus olulised tegurid. Olen koostanud kokkuvõtva tabeli, kus on kirjas kõigi 32 saksakeelse teksti ilmumisandmed (sealhulgas riik, autor ning väljaanne). Samuti olen tabelisse lisanud iga arvustuse sisu kohta lühikesed kommentaarid, selgitanud väljaande tausta, määratlenud kirjutise žanri, pikkuse ja selle, kuidas neile selles töös viitan (vt Lisa 2).

Erinevalt EWOD-ist käsitletakse selles analüüsis artikleid ja arvustusi koos, see-eest eristatakse pikkadest tekstidest lühiarvustusted ja annotatsioonid. On märkimisväärne, et statistiliselt ligi 81% (26 kirjutist 32-st) kõikidest saksa keeles ilmunud tekstidest „Piiririigi“ kohta on põhjalikud arvustused ja artiklid ning vaid üksikud lühemad arvustused või pelgalt raamatut tutvustavad annotatsioonid. Pikemaid tekste (nii arvustusi

kui ka artikleid) on seega kokku 26 ja neid analüüsingi märksõnade kaudu, ülejäänud kuuest lühemast tekstist annan aga ülevaate alapeatükis 3.1.

Nagu eelnevalt mainitud, siis ilmus lisaks Saksamaa väljaannetele (24) arvestataval hulgal arvustusi ka Austrias (neli) ja Šveitsis (kolm) ning üks lühiarvustus Luksemburgis. Saksamaa osas ilmneb, et kõik Saksamaa arvustused on pärit Lääne-Saksamaa poolelt ning endise Ida-Saksamaa väljaannetelt kommentaare eriti ilmunud ei ole. Vähesteks eranditeks on Dresdeni linna päevalehe arvustus, samuti väljaandes Freitag (mida võib tinglikult lugeda Ida-Saksamaa omade hulka, kuna see pandi kokku mitmest varasemast Ida-Saksamaa väljaandest) ilmunud arvustus (vt Lisa 2, nr 21).

Väljaannete hulgas on kõige rohkem päevalehti (näiteks Süddeutsche Zeitung), aga ka nädalalehti (näiteks Die Zeit) ning üks kuuleht (Die andere Welt). Väljaannete seas on vanu prestiižseid ajalehti nagu Austria päevaleht Wiener Zeitung, suuri laia levikuga päevalehti, kui ka selliseid väikseid häälekandjaid nagu Berliini gei- ja lesbiajakiri. Samuti on eraldi kirjanduse väljaandeid, näiteks Saksamaa Bambergi ülikooli kirjandustudengite retsensioone koondav ülikoolileht ning üks kiriklik ajaleht Das Sonntagsblatt. „Piiririigist“ kirjutasid ka mõned väiksemad maakonnalehed Baden-Württembergi ja Baierimaa liidumaal, kui Tõnu Õnnepalu käis nendes piirkondades (Starnbergi linnas ja Feldafingi ning Gautingi vallas) oma raamatust rääkimas. Starnberger Merkur kirjutab „Piiririigist“ lausa kahel korral (vt Lisa 2, nr 29 ja 32).

Arvustuste autorite hulgas on suurem hulk mehed, naiskriitikuid on neli, kõik Saksamaa väljaannetes: Beate Biehl, Sabine Zaplin, Mareile Ahrndt ja Julia Schröder. Ilmunud on ka üks mitme autoriga arvustus, mille kirjutasid Saksamaa Bambergi ülikooli õpilased. Autorite seas on nii kirjandusteadlasi, (aja)kirjanikke kui ka toimetajaid. Teosest on kaks korda kirjutanud austerlasest leedu kirjanduse tõlk Cornelius Hell, sakslasest kultuuriajakirjanik ja kirjanik Sabine Zaplin ja Šveitsi ajakirjanik ning Ida-Euroopa teemadega tööalaselt tegelenud Christoph Neidhart. Viimane kirjutas „Piiririigist“ esimesel korral juba aasta enne tõlke ilmumist Šveitsi ajalehes Die Weltwoche, kus tegi üleskutse teose saksa keelde tõlkimiseks (Neidhart 1996). Üks autoritest, Janika Kronberg, on eesti kirjandusteadlane, kes on EWOD-is küll loetletud, kuna kirjutas teosest saksa keeles teadusajakirjas Acta Baltica, kuid tema lugemiskogemust see bakalaureusetöö arvesse ei võeta, kuna Kronbergil on eestlasena teistsusgused ootushorisondid.

3. „Piiririigi“ saksakeelsete arvustuste analüüs

3.1 Lühiarvustused

Lühikesi tekste kokku kuus, millest kaks on hinnanguteta annotatsioonid (Die Andere Welt, Live), kaks autoritega lühiarvustused (Cornelius Hell, Erich Schirhuber) ja kaks autoriteta väljaande toimetuse lühiarvustused (Tageblatt, Harenberg Literaturkalender). Järgnevalt annan ülevaate nendest kuuest lühikesest tekstist. Põhiline märksõnadest lähtuv analüüsisosa nendele enam ei keskendu (va erandlikel juhtudel). Nimelt on raskendatud annotatsioonide ja lühemate arvustuste autorite käsitlemine täisväärtuslike lugemiskogemuse edasiandjatena, sest näiteks annotatsiooni puhul ei saa olla kindel, kas autor on raamatu kaanest kaaneni läbi lugenud või lähtunud tutvustava teksti kirjutamisel pelgalt tõlke saatesõnast.

Lühitutvustus ehk annotatsioon ning arvustus erinevad ka adressaadi poolest: kui esimeses pöördutakse lugeja poole, siis arvustuses pöördub kriitik lisaks ka autori (ning vahel ka tõlkija) poole, andes hinnanguid ning tehes märkusi. Annotatsioonid toimivad reklaamtekstidena: need on suunatud potentsiaalsele lugejale ega ole teose tutvustamisest sügavamale tunginud. „Piiririiki“ tutvustas kirjastus muuhulgas kui lugu eestlasest, kes „rändab läbi tänapäeva Pariisi nagu seda tegi kunagi sajandivahetusel noor taanlane Malte Laurids Brigge“ (vt Lisa 3). Lühitutvustuste puhul tasub vaadata, kas teose tutvustamisel lisati teisi punkte või korrati kirjastuse öeldut.

Väljaannete Die Andere Welt ja Live all ilmunud kaks teksti on tutvustused, kuna nendes teostele hinnanguid ei anta. Näiteks Die Andere Welt kirjutab lakooniliselt, et teos pole otseselt seiklusrikka süžeega ning on seetõttu suunatud pigem inimestele, kes naudivad lihtsalt poeetilist keelekasutust (Die Andere Welt 1997). Väljaande Live ülevaates tutvustatakse Emil Tode tausta ning nenditakse, et tegu on ilmselgelt tugevalt autobiograafilise teosega. Sarnaselt raamatu tagakaanele (vt Lisa 3) öeldakse, et teoses mängitakse oleviku ja segunenud mälestuste, fantaasia ja tegelikkuse piiridega. (Live 1997) Ülejäänud neli (1. Harenberg Literaturkalender, 2. Tageblatt, 3. Cornelius Hell ja 4. Erich Schirhuber) on lühiarvustused, millest esimesed kaks on väljaande toimetuselt ning ülejäänud konkreetse autoriga. Austerlane ja leedu kirjanduse tõlkija Cornelius Hell kirjutab Austria ajalehes, kuidas Ida-Euroopa jaoks on kolonialismi teema intrigeeriv ning kerkib seetõttu ikka ja jälle üles (Hell 1997b). 1998. aastal Austria ajalehes Neue Wiener

Bücherbriefe ilmunud ülevaates nentis Erich Schirhuber, et eelnevalt raamatu tagakaanelt leitud võrdlus Rilke „Malte Laurids Brigge ülestähendustega“ tekitab lugejas juba teatud eelhäälestuse, samas on teostel kindlasti arusaadavaid paralleele (Schirhuber 1998).

1997. aasta mais ainsas Luksemburgis ilmunud nimelise autorita lühiülevaates kirjeldatakse Emil Tode tausta ning tuuakse välja, et „Piiririik“ käsitleb piiriületust kahe vastandliku ühiskonnasüsteemi vahel poeetiliselt, kuid kriitiliselt. Samuti mainitakse põgusalt mina-tegelase homoseksuaalsust. Selle pisikese ülevaate hinnang raamatule on positiivne, nentides, et tegu on lugemisega, mis vaatamata tõsisele temaatikale mõjub vabastavalt. (Tageblatt 1997) Algne kirjastuse tutvustav tekst hakkas aga mõnel määral elama oma elu. Näiteks ootamatult 2010. aasta Harenbergi päevakalendri lühiarvustuses väidetakse justkui „Malte Laurids Brigge ülestähendused“ oleks olnud „Piiririigi“ kirjutamisel Emil Todele eeskujuks. (Harenberg Literaturkalender 2010). Sellele on lühiarvustusele viidanud ka Hasselblatt (2011: 369).

Annotatsioonide lugemisest ilmnes, et „Piiririiki“ tutvustati lugejale kui poeetilise keelekasutusega teost, samuti viidati selle võimalikule autobiograafilisusele. Annotatsioonides toetuti suures osas Zsolnay kirjastuse koostastud tutvustusele, kuid lisati ka originaalsemaid kommentaare (näiteks, et teos võiks huvi pakkuda luulehuvilistele). Nagu ka tõlke tagakaane tekst, viitasid lühiarvustused samuti Rainer Maria Rilke eelmainitud teosele ning tõid sarnaselt välja, kuidas teos mängib piiriga nii aegruumi kui ka fantaasia ja reaalsuse vahel (vt Lisa 3).

3.2. Pikemad arvustused ja artiklid

Lugemise hõlbustamiseks olen analüüsi liigendanud märksõnade järgi ning eristanud päritolumaad. Erandina ei eristata Luksemburgi, kuna seal ilmunu oli mahult marginaalne, Saksamaa siseselt olen aga eristanud ka Ida- ja Lääne-Saksamaa aladelt ilmunud kirjutisi. Samuti käsitlen eraldi lugemiskogemusega baltisaksa päritolu Walter Neumanni arvustust.

3.2.1. Ida ja lääne võrdlus

Lääne-Saksamaal avaldatud arvustused

Ida- ja Lääne-Euroopa omavahelise suhte teema teoses ei jää kajastamata pea üheski saksakeelses arvustuses. Mitmetes arvustustes toonitatakse piiri kui kujundi olulisust romaanis ning arutletakse Ida- ja Lääne-Euroopa omavaheliste suhete üle. Lääne-Saksamaa väljaannetest kirjutab Andreas Nentwich, et Emil Tode kujutlus läänest pole tõetruu. Nentwichi järgi ei kujuta Emil Tode realistlikult ei Ida- ega ka Lääne-Euroopat, vaid mängib oma kujutluspiltidega. (Nentwich 1997) Nentwichi ootushorisont ning ettekujutused nii Ida- kui ka Lääne-Euroopast tunduvad seega märkimisväärselt erinevat „Piiririigis“ kujutatust.

Elmar Krekeleri sõnul nähakse Ida-Euroopas mina-tegelases kedagi, kes maksab kätte lääne dekadentsile, läänes aga on ta „tänamatu küünik, kes lubab endale hinnanguid, milleks tal õigust pole.“ (Krekeler 1997) Krekeler tabab seega nii ida- kui ka lääneeurooplaste kardinaalset erinevust, idaeurooplane on justkui lääneeurooplaste arvates alamas seisus. Krekeler tsiteerib Emil Tode „Piiririiki“, kus mina-tegelane ütleb: „Kuulasin nagu kurtisaan oma klienti, nagu libu kunagi!“ (Krekeler 1997). Bambergi ülikooli kirjandusajakirja tudengid (vt Lisa 2, nr 25) kirjutavad ülikooli kirjandusväljaandes, et mina-tegelane on kinni maailmade vahelisel piirialal ning jääb uues maailmas alati „idaeurooplaseks“, kuigi üritab selle eest tulutult põgeneda. (RezenSöhnchen 1997)

Christian Schulz osutab tähelepanu sellele, kuidas enamasti ei taha keegi idaeurooplast kuulda võtta, vastupidi, just idaeurooplane on see, kes peaks teisi kuulama. „Piiririigi“ protagonist aga ei suuda läänemaailmas vaikida, kuna tema sees pulbitseb vajadus kirja panna rääkimata lood (Schulz 1997). Schulzi sõnul ilmneb raamatust, et lõhed ei teki inimeste vahel mitte ühe poole mahajäämuse, vaid teise poole liigse eneseimetluse tõttu. Schulz heidab „Piiririigi“ arvustuse kaudu Lääne-Euroopale ette liigset enesekesksust, mille tõttu Euroopa integratsioon on raskendatud (Schulz 1997). Sellest märkusest võib järeldada, et Schulz on kriitiline enda kui lääneeurooplase suhtes ja suhtub empaatiliselt idaeurooplaste püüdlusesse end kuuldavaks teha.

Konrad Meieri arvates on „Piiririigi“ jutustajaga justnimelt idaeurooplasest lugejal kerge samastuda ning seda eeskätt illusioonide purustamise tunde tõttu. Läänemaailma poole suurte ootustega vaadanud idaeurooplased on pettunud nii lääne välises säras kui ka selles, et on ise läänt niivõrd üle hinnanud (Meier 1997: 44–45). Meieri osutused on samuti

idaeurooplaste suhtes empaatilised. Ka Schröderi sõnul kujutab „Piiririik“ „idaeurooplase kogetud kultuurišokki“. Peategelase kaudu saab tema sõnul märgata Lääne-Euroopa puudujääke. Nimelt ei ole tema sõnul peategelane keegi naiivitar, kes pahaaimamatult lääne võludesse sukelduks – vastupidi, tegu on palju lugenud noormehega, kes näeb kohe läbi läänemaailma tarbimise varjukülje, see on tema jaoks vastik. Lõpuks naaseb mina-tegelane ikkagi pettunult kodumaale, kus kohalikud on küll vaesed, kuid erinevalt lääne inimestest soojad ja siirad. (Schröder 1997) Sabine Zaplin toob välja piiri mitmetähenduslikkust teoses – jutustaja piiririigis, mis on vahealal nii teiste riikide, keelte ja kultuuride, aga ka aegade ning fantaasia ja reaalsuse vahel. (Zaplin 1997b)

Biehli sõnul tegeleb „Piiririigi“ autor väärarusaamade ja stereotüüpidega, mis on inimestel tekkinud aastaid kestnud eraldatuse tulemusel. Biehl kirjutab: „Tode teeb oma romaanis selgeks, kui tugevalt aastakümnete jooksul kujunenud eelarvamused edasi toimivad ja kui hävitav võib olla nende jõud. Näib, et kadunud identiteedi otsimine on vallandanud Tode keskse kangelase puhul omamoodi „piirisündroomi“, mis käib käsikäes paljudeks identiteetideks lõhustumisega“. (Biehl 2001: 440) Seega võisid Biehli eelnevat ootushorisonti mõjutada stereotüübid idaeurooplastest, mida kriitik oli ehk isegi varem märganud, mistõttu ta nende kammitsevale mõjule ka osutab.

Ida-Saksamaal avaldatud arvustused

Kuigi üldiselt on enamik arvustusi kirjutatud Lääne-Saksamaal, on endistelt Ida-Saksamaa aladelt kirjutanud kaks arvustust. Siiski ei pruugi autorid ise olla idasakslased. Dresdeni päevalehes (vt Lisa 2, nr 27) kirjutab Christoph Schumann empaatiliselt idaeurooplase kogemuse kohta – kuidas just idaeurooplane on see, kes romaanis nagu ka reaalsuses peab alla vanduma lääneeurooplaste mõjutustele. Schumann kirjutab: „Nii põrkuvad „Piiririigis“ kokku kaks maailma, kaks vastandliku käitumismustriga meest. Ja muidugi kulgeb romaan nagu ka tegelikkus: see, kes end muudab, on idaeurooplane.“ (Schumann 1997) Ta toonitab ka, kuidas Ida-Euroopa on saanud müüdavaks (samas 1997). Prostituut on seega temagi arvustuses lääne ja ida omavahelise suhte metafoor. Tinglikult Ida-Saksamaa väljaande järglaseks peetava Freitagi (vt Lisa 2, nr 21) arvustuses kirjutab Peter Urban-Halle, et Emil Tode ületab oma proosas piire nii poliitiliselt kui ka moraalselt ja keeleliselt. Kriitik nimetab „Piiririiki“ „Eesti oma Ida-Lääne romaaniks“. Urban-Halle lisab markantselt: „Kuid meie Saksamaal tunneme väga hästi hübriidset vastumeelsust ja soovi lääne

„luksuse“ järele[3]“ (Urban-Halle 1997). Sellest võib järeldada, et kriitik pöördus otseselt Saksamaa lugejate poole, andes mõista, et sakslaste puhul pole tegu täienisti lääneeurooplastega, vaid samuti rahvaga, kellest (vähemalt osa) on kogenud ihalust liikuda vaesunud idast rikka lääne suunas, kuid samas tundnud oma tahtmiste juures teatavat häbi ja vastumeelsust.

Šveitsis avaldatud arvustused

Šveitsi kriitikutest arutleb ida-lääne omavaheliste suhete üle põhjalikult Neidhart, kes kommenteerib teoses väljenduvat inimestevahelist ebavõrdsust. Tsiteerin Neidharti pikemalt, kuna tema öeldu tundub hästi tabavat „Piiririigis“ kujutatud hierarhilist suhet idaeurooplasest mina-tegelase ja lääneeurooplasest professori vahel. Neidhart kirjutab:

Ainult need, kes, nagu ka see arvustaja, on kogenud Ida-Euroopa inimeste vaikivat meeleheidet selles osas, et lääne inimesed hoolitsevad, toidavad ja panevad neid, kuid samas ei kuula neid ning isegi ei taju neid teisena, või kes on jälginud seda leebet survet, millega lääne inimesed (jah: ka naised) tuunivad Ida-Euroopast pärit elukaaslaseid vastama lääne standarditele, nemad saavad sellest aru […] naised, värvilised... inimesed, kes teavad, mida tähendab olla natuke alaminimene ja sõltuda meie isandate rassi isandate suuremeelsusest, mõistavad seda mõõdet Tode romaanis.[4] (Neidhart 1997)

Sellist tähelepanekut võib mõista kui postkoloniaalset vaatepunkti: kõik, kes pole läänemaailmast, on justkui alamad inimesed. Tsitaadist ilmneb, et Neidhart lähtub oma lugemiskogemuses lääneeurooplase positsioonist ja ootushorisondist ning on sealjuures enda kultuuriruumi suhtes kriitiline. Neidhart suhtub empaatiliselt nii idaeurooplastesse, kuid ka teistesse inimgruppidesse, kes on kogenud valge nahavärviga lääne inimese patroneerivat suhtumist.

Austrias avaldatud arvustused

Piiri mõiste kaudu jõuavad ka Austria kriitikud teose sümboolse tähenduseni. Näiteks Leopold Federmair kirjutab protagonisti kohta: „Ta ei seisa sellest kõrgemal, vaid pigem

---

[3] “Aber das Zwittergefühl aus Widerwillen und Verlangen gegenüber westlichem “Luxus” kennen wir in und aus Deutschland gründlich

[4] Nur wer, wie dieser Rezensent, die leise Verzweiflung von Osteuropäern erlebt hat darüber, dass sie von Westlern umsorgt, gefüttert, gevögelt, aber nicht gehört, nicht mal als anders wahrgenommen werden, oder wer den sanften Druck beobachtet hat, mit dem Westmenschen (ja: auch Frauen) osteuropäische (Liebes-)Partner auf Weststandard trimmen, der ahnt, wie Höchstens Frauen, Farbige... Menschen, die wissen, was es heisst, ein bisschen Untermensch und von der Grosszügigkeit der Herren unserer Herrenrasse abhängig zu sein, sie werden diese Dimension von Todes Roman verstehen.

piiri peal, üks jalg siin, teine seal.“ (Federmair 1997) Ka protagonist on seega Federmairi hinnangul lõhestunud, ei tunne end ei ida- ega lääneeurooplasena. Austrias pööratakse tähelepanu idaeurooplase stereotüübile, mida „Piiririik“ purustab või hoopis taotluslikult täidab. Vasak-konservatiivses ajalehes Der Standard kirjutab A. P. Pittler: „Ta tahab, et teda võetaks idaeurooplasena tõsiselt, mitte lihtsalt nagu idablokist tulnud *Schnorrer* (mida võiks tõlkida kui „nõudlik kerjaja“)“. Mina-tegelase jaoks on armastus Franziga alandav, ta tahab end hakata kehtestama ning seetõttu keeldub Pittleri sõnul täitmast „stereotüüpset alandliku idaeurooplase rolli“. Pittleri teksti lugedes näib, et idaeurooplased ei olnud ise tingimata alandlikud, kuid taolist alandlikkust ootasid neilt lääneeurooplased. (A. P. Pittler 1997)

Baltisakslase lugemiskogemus

Eriline ootushorisont võiks eeldatavasti olla Neumannil, kes võiks baltisakslasena Baltimaade kultuuriruumi tunda teistest paremini. Riiast pärit kirjanik ja luuletaja Neumann kirjutab, et „Piiririik“ on ühe regiooni ühe ajastu põlvkonna häälekandja. Emil Tode väljendab Ida-Euroopa toonase põlvkonna ärevust, kes on just pääsenud suletud maailmast välja. Nõukogude Liidu tõttu oli selle generatsiooni endine maailm küll suletud, kuid näis oma piiratuses võrreldes uue ja hirmutava vaba maailmaga mingil määral siiski Neumanni hinnangul turvalisust pakkuvat. Neumanni arvates on autori tõeline eesmärk mõtiskleda ida ja lääne vaheliste vastanduste ning sotsialismijärgse elu üle. Tema sõnul on „Piiririigis“ „ülestunnistuse vormis kirja pandud killuke Euroopa kaasaegsest ajaloost“ (Neumann 1997). Lisaks toob Neumann välja võimaluse tõlgendada „Piiririiki“ kui teost, mille keskmes on ükskikisik, kes seisab silmitsi laiemate ühiskondlike protsessidega, mida ta ei kontrolli, kuid mis talle tugevat psühholoogilist mõju avaldavad. Teos näitab Neumanni arvates kõnekalt, kuidas „poliitiline „rigorism“ võib tugevalt psühholoogiliselt mõjutada nii üksikisikuid ja nende identiteediotsinguid kui ka tervet ühiskonda“ (Neumann 1997) Võrreldes teiste arvustustega näib Neumann rohkem toonitavat poliitiliste võimumängude mõju üksikisikule.

Ida-lääne temaatikat puudutati seega pea igas saksakeelses arvustuses ning saksakeelne kultuuriruum oli üldiselt (sõltumata riigist) selle teema käsitlemisele äärmiselt avatud.

3.2.2. Protagonist

„Piiririigi“ retseptsioonis takerduvad paljud arvustajad teose võimalikule autobiograafilisusele. Tõnu Õnnepalu esikromaan ilmus pseudonüümi Emil Tode alt. Pseudonüümi puhul ei saa rääkida teose autobiograafilisusest, sest pseudonüüme kasutatakse autorinimena just selleks, et sellist tõlgendust vältida ja anda romaani temaatikale ja kujunditele üldistavat jõudu. Samuti lisab see mängulisust. Ometi keskendutakse mitmes „Piiririigi“ saksakeelses arvustuses just Emil Tode kui autori isikule ning teose potentsiaalsele autobiograafilisusele.

Lääne-Saksamaal ilmunud arvustused

Mitmeid kordi tuuakse välja, et romaan on autobiograafiline või autori elust inspiratsiooni saanud. Näiteks toob autobiograafilisust välja Karl Heinz Kramberg, kes nendib, et teose peategelane on ilmselt osaliselt inspireeritud Emil Tode päris elust (Kramberg 1997). Schulz nendib, et kuigi teos sarnaneb autori elulooga, on see enamat kui päevik (Schulz 1997). Krekeler sõnab samuti, et lugu on Emil Tode elulool põhinev (Krekeler 1997). Vähesed osutavad sellele, et Emil Tode tegelik nimi on Tõnu Õnnepalu. Seda teevad näiteks Zaplin (1997a) ja Hans-Peter Kunisch (1997). Mina-tegelast peetakse huvitavaks, intelligentseks, kuid samas ka naiivseks. Bambergi ülikooli üliõpilased kirjutavad, et kuigi raamat ei ole otseselt põnev, siis võib lugejat köita huvitav peategelane. (RezenSöhnchen 1997).

Veel on saksakeelsetes arvustustes läbiv mina-tegelase homoseksuaalsus. Keeleline aspekt mängib siin olulist rolli: tõlkijast sõltus, et protagonisti esitati saksa keeles meessoolisena, mistõttu polnud peategelase sugu enam ambivalentselt mõistetav nagu eesti keeles. Emil Tode ütleb 1996. aastal Colin de la Motte-Shermanile antud intervjuus, et mina-tegelase sugu pole oluline ning selgitab saksa lugejatele, et eesti keeles pole protagonisti sugu võimalik tuvastada. Samas intervjuus viitab intervjueerija muuhulgas sellele, et „Piiririik“ sai põhjamaade gei- ja lesbikultuuritöötajate rühmituselt Tupilak auhinna. (C. de la Motte-Sherman 1996) Viimane ilmestab erksalt Saksamaa teistsugust kultuurikonteksti – homoseksuaalsusest rääkimine ei olnud üheksakümnendate lõpus Saksamaal tabu. Motte-Sherman uurib, kas tegu on tõepoolest eesti esimese gei-romaaniga. Autor Tõnu Õnnepalu aga ei pea sellist silti parimaks kirjanduse kirjeldajaks. (C. de la Motte-Sherman 1996) Harenbergi kirjanduskalendris ilmunud lühiarvustuses kirjutatakse aga ka veel 2010.

aastal, et Emil Tode puudutas raamatus oma avatud homoseksuaalsuse kujutamisega eelarvamusi ja tabusid, mis on Eesti ühiskonnas endiselt sügavalt juurdunud (Harenberg Literaturkalender 2010). See ilmestab, kuidas sakslaste hinnangul püsis homoseksuaalsuse maha vaikimine Eesti ühiskondlikus diskussioonis ka peale sajandivahetust. Samuti kirjutab kiriklikus lehes Das Sonntagsblatt Mareile Ahrndt, et Emil Tode murrab paljusid tabusid, millest Eestist veel räägitud ei ole (Ahrndt 1997). Zaplin kirjutab, et Eestis ei peetud teost homoseksuaalseks romaaniks ning lisab sakslastele selgituseks, et kuna eesti keeles ei ole sugudel eristavat artiklit, siis pidasid lugejad peategelast naiseks (Zaplin 1997a). Biehli hinnangul on aga mina-tegelane kõrvalseisja kahel moel: esiteks oma päritolu ning teiseks seksuaalsuse tõttu. Seetõttu on ta ümbritseva suhtes eriti tundlik. (Biehl 2001: 438) Üksikutes arvustustes tabatakse ka autori soovi kujutada romaani protagonisti identiteedi voolavust. Näiteks Kramberg toob ida-lääne konflikti mina-tegelase ja Franzi vahelisse suhtesse: „Franz magatab teda ja on teinud temast „hermafrodiidist hoora““ (Krekeler 1997). Kunisch väidab aga, et Emil Tode olevat kirjutanud teose naise vaatenurgast (Kunisch 1997).

Ida-Saksamaal ilmunud arvustused

Ka Ida-Saksamaal ilmunud arvustustes näib homoseksuaalsus olevat mõõde, millega hinnatakse muuhulgas Eesti riigi progressiivsust. Näiteks kirjutab Peter Urban-Halle, kuidas „Piiririigis“ kirjeldatud meestevaheline suhtlus võis küll Eestis toona olla skandaalne, kuid saksakeelses kultuuriruumis polnud see midagi šokeerivat (Urban-Halle 1997). Protagonisti kirjeldab Dresdeni päevalehes kirjutav Christoph Schumann aga kui Eestist pärit naiivset üliõpilast, kes ei ole lääne ühiskonna mehhanisme tundma õppinud. Seetõttu tundubki talle üleminek maapiirkonna provintsist Lääne-Euroopa suurlinna niivõrd ränk. (Schumann 1997) Võib arvata, et lääne mehhanismidele osutamine on ehk seotud ka Schumanni enda idasakslase või siis vähemalt idasakslasi esindava ootushorisondiga. Pidid ju ka idasakslased Saksamaa taasühendamisel mitmeid aspekte läänesakslastelt „õppima“.

Šveitsis ilmunud arvustused

Kuigi saksakeelsetes arvustustes arutletakse Emil Tode pseudonüümi üle pigem vähe, on siiski ka neid autoreid, kes pööravad tähelepanu sellele, et pseudonüüm ei võrdu üks-ühele

autoriga ja märgatakse varjunime kasutamise loovat funktsiooni. Seda teeb Šveitsi kriitik Neidhart. Ta toonitab, et pseudonüümi kasutamine on kindlasti omaette sihilik võte ning kirjutab: „[…] Todel, on palju varjata: ta on idaeurooplane, homoseksuaalne ja tal pole raha.“ (Neidhart 1997) Neidhart nimetab „Piiririiki“ muuhulgas gei arenguromaaniks (*schwuler Entwicklungsroman*), mis kujutab ebaõnnestunud armastust. Lääneeurooplasest intellektuaal Franz võtab Neidharti sõnul ida-eurooplasest protagonisti enda tiiva alla, hoolitseb ta eest nagu „eksootilise idamaise looma eest“. (Neidhart 1997)

Austrias ilmunud arvustused

Austria arvustustes tuuakse samuti välja homoseksuaalsuse teema. Federmair nendib, et protagonisti homoseksuaalsus on ilmne ning tuleb tema sõnul välja ka Emil Tode kirjutusstiilis (Federmair 1997). Federmair kirjutab: „Ja raamatus on veel midagi, mis peaaegu unustatakse, sest see on nii iseenesestmõistetav: meeste, st samasooliste inimeste vahelised suhted ja teatav tundlikkus, mis ehk iseloomustab homoseksuaale, kuid ei ole täiesti võõras ka heteroseksuaalidele“ (Federmair 1997). Ta kõrvutab Tode stiili võrdluseks sealjuures Fernando Pessoaga, vihjates ka tema homoseksuaalsusele (Federmair 1997). Federmairi tsitaadist võib välja lugeda, et tema ootushorisondi ning varasema lugemiskogemuse põhjal oleks inimese seksuaalne sättumus justkui seotud tema tundlikkusega.

Saksakeelses kultuuriruumis üldiselt tõlgendati Emil Todet valdavalt „Piiririigi“ reaalse autorina ning pseudonüümi üle diskuteeriti pigem vähe. Pea kõikides riikides osutati „Piiririigi“ autobiograafilisusele ning mina-tegelase homoseksuaalsusele.

3.2.3. Eesti

Saksamaal ilmunud arvustused

Kui „Piiririigi“ eestikeelses retseptsioonis kirjutati Eesti kui koduste maastike ning hoiakute kujutamisest teoses võrreldes teiste teemadega pigem vähem, siis saksakeelsete arvustustajate jaoks oli see olulisem. Zaplin rõhutab aga Eesti puhul vahelduva valguse aspekti: suved on Eestis valgusküllased, talved aga väga pimedad (Zaplin 1997). Veel osutatakse sellele, et „Piiririigis“ ei viita autor kordagi Eestile otseselt selle nime järgi. Näiteks toob Eestile metafoorselt viitamist (näiteks piiririik) välja Nentwich. Kuigi Eesti

on selleks ajaks juba kaardil olemas, kujutatakse seda tema sõnul sürreaalse ja unenäolisena. Just taoline sünge kirjutamisviis on Nentwichi hinnangul taotluslik ning Todele omane. Võib järeldada, et Nentwichil endal ei teki Eestist sellist ettekujutust, vaid Eesti kontrastsena kujutamises näeb ta Emil Tode kirjanduslikku taotlust. (Nentwich 1997) Samuti osutatakse sellele, et Eesti võiks olla üldine nimetaja kogu idablokile. Seda teeb Schröder, kelle sõnul saaksid teose ja selle peategelasega mingil määral seetõttu samastuda ükskõik millisest idabloki riigist pärit lugejad (Schröder 1997)

Eestiga on mõistetavalt tuttavam baltisaksa juurtega Neumann. Samuti ei osuta otseselt Eesti eripärasusele Ida-Saksamaa kriitikud, küll aga on Lääne-Saksamaa kriitikute seas mitmeid, kes toonitavad Eesti eksootilisust sakslase või eeskätt just lääneeurooplasest lugeja jaoks. Nii mõnegi kriitiku jaoks näib „Piiririigis“ kujutatu olevat esmane kokkupuude Eestiga. Näiteks Christoph Bartmann kirjutab, kuidas Eestit kirjeldab Emil Tode väga mõjuvalt – „tegu on tasase maaga, kus valitseb melanhoolne vaikelu ning välja surnud sajandi hõng.“ (Bartmann 1997) Kriitikud justkui vahendavad kauget Eestit kohalikele Saksamaa lugejatele, tuues välja, kuidas „Piiririik“ on sellest riigist ettekujutuse saamiseks hea vahend. Biehl kirjutab Eesti võõrapärasuse kohta: „Lääne-Euroopa vaatenurgast on Eesti sama eksootiline ja tundmatu koht nagu Jaapan, millega seostuvad teatud stereotüüpsed ettekujutused, kuid mille kohta ei teata tegelikult midagi“ (Biehl 2001: 435).

Šveitsis ilmunud arvustused

Šveitsis kirjutab Neidhart, kuidas mina-tegelane ei saa koju naasta, sest seda ei eksisteeri enam sellisel kujul nagu see oli protagonisti lapsepõlves. Eesti on vaid „unenäopilt möödunud sajandist“. Ta lisab, et Todel on õnnestunud Eestist luua imeliselt poeetilisi pilte. (Neidhart 1997) Paul Jandli arvates räägib romaan „õnnetust armastusest äärealade vastu.“ Ka tema kirjeldab Eestit poeetiliselt: „Kauge Eesti, mis asub välikäimla ja paneelmaja vahel, uhkes ida arhailisuses […]“[5] (Jandl 1997). Kuigi Eesti ei ole Lääne-Euroopast geograafiliselt eriti kaugel, osutasid suurele kaugusele siiski mitmed arvustajad.

[5] Das ferne Estland prangt, zwischen Plumpsklo und Plattenbau, in östlicher Archaik […].

Austrias ilmunud arvustused

Eesti eksootilisust toovad välja ka teised arvustajad, näiteks Hell (1997b). Tema hinnangul antakse Eesti maastiku olemust edasi lõhnade ja valguse abil (Hell 1997b). Austria kriitik Federmair nendib, et Emil Tode kujutab Eestit maagilise ja lummavana, Eesti mõjub seetõttu tema hinnangul isegi müütilisena (Federmair 1997). Lühiarvustuse kirjutanud Erich Schirhuberi sõnul on Eesti tänaseni justkui ääreala, teoses on aga Eesti pigem taustal ja koos mälestuste või vanaema elutarkustega (Schirhuber 1998).

Eesti kujutamisest „Piiririigis“ kirjutati saksakeelses retseptsioonis märkimisväärsel hulgal. Ühest küljest oli Eesti eksootiline ja salapärane paik, millest lääs tegelikult mitte midagi ei teadnud. Teisalt väljendus kriitikute jaoks „Piiririigi“ poeetilisus just selle maagilisuses.

3.2.4. Poeetika

Poeetika märksõna alla olen koondanud tähelepanekud selle kohta, kuivõrd pööratakse arvustustes tähelepanu teose vormile, poeetikale, selle kirjanduslikkusele, aga ka olmelistele, poliitilistele ja ideoloogilistele tasanditele ning teose kandvate kujundite (näiteks piiril olemine) sümboolsele tõlgendamisele. Samuti tähelepanekud selle kohta, milliste autoritega Emil Todet võrreldakse.

Saksamaal ilmunud arvustused

Lääne-Saksamaal võrreldakse Emil Todet kõige enam Austria-Saksa kirjaniku Rainer Maria Rilkega. See võib olla tingitud saksakeelse „Piiririigi“ tõlke raamatu tagakaane tutvustusest, kus viidatakse just Rilke teosele „Malte Laurids Brigge ülestähendused“ (vt Lisa 3). Rilke 1910. aastal kirjutatud ja fragmentaarsetest märkmetest koosneva teose tegevus leiab aset Pariisis ning selle keskmes on jutustaja, kes kaotab end linnamellu. Malte Laurids meenutab lugusid noorusest ja üritab selles tulutult tabada lineaarset narratiivi. (Britannica 2025, 6) Selle võrdluse teeb Joachim Sartorius, kelle hinnangul on „Piiririik“ siiski kordades pessimistlikum ja erootilisem (Sartorius 1998: 18). Nentwich küsib: „Kas ta ei kõla natuke nagu Niels Lyhne, Malte Laurids Brigge või Herman Bang?” (Nentwich 1997). Herman Joachim Bang on impressionistlikku stiili viljelenud taani kirjanik, kelle 1880. aastal ilmunud romaani „Håblose slaegter“ (eesti keeles „Lootusetud põlvkonnad“) peeti tol ajal ebamoraalseks, kuna kujutas „ühe homoseksuaali

dekadentlikku elu“ (Britannica, 7). „Niels Lyhne“ on aga taani kirjaniku Jens Peter Jacobseni 19. sajandi lõpul kirjutatud teos, mis kirjeldab psühhologiseeritult meespeategelase püüdlusi leida elu mõte (Britannica, 8). Nentwichi hinnangul on Emil Tode üritanud kirjutada oma esimest raamatut just nende teoste meeleolude eeskujul (Nentwich 1997).

Nentwich nimetab Tode teost „Balti eleegiaks“ ning tema sõnul suudab jutustaja oma eksistentsi tõestada vaid Angelole kirjade kirjutamise kaudu (Nentwich 1997). Stiili mõttes ei ole teose „eleegiaks“ sildistamine midagi ainukordset. Seda teeb ka Kramberg, kelle sõnul „Piiririigi“ mina-jutustaja proosaluuletustena esitatud kirjad Angelole meenutavad Rilke „Duino eleegiaid“ (Kramberg 1997). Seega võib eeldada, et sarnaselt Nentwichile avaldas ka Krambergile mõju mina-tegelase mäng identiteediga – saab ju ka „Piiririigi“ peategelane enesest ja ka lugeja jaoks teadlikuks läbi kirjade.

Üks meeleoludest, millele arvustustes korduvalt osutatakse, on „sajandilõpu hõng“. Arvatavasti on seegi kantud raamatu tagakaane viitest Rilkele. Krambergi sõnul on autor tuntavalt kursis vana kirjandusega ning tema kirjutusstiil kannab oma poeetilisuses 19. ja 20. sajandivahetuse, nn *fin de siécle*'i hõngu (Kramberg 1997). Ka Nentwichi sõnul on tegu dekadentliku teosega, kus valitsevad „sajandilõpu emotsioonid“ (Nentwich 1997).

„Piiririigi“ motiivides pannakse tähele n-ö väärika metslase motiivi (Biehl 1999: 437). Paralleele võiks näha Rousseau ideedega „õilsast metslasest“ – viisist, kuidas eurooplased idealiseerisid tsiviliseerimata metslasi (Britannica, 9). Biehli osutustest võib samuti järeldada, et idaeurooplane on justkui tsiviliseerimata, kuid sedavõrd ka vähem rikutud metslane alla käinud lääneeurooplase kõrval. Ka Meier nendib, et jutustaja on justkui „ilus alasti metslane“ (Meier 1997: 44).

Zaplin kirjutab, et „Piiririik“ on justkui „proosavormis kirjutatud sonett“ (Zaplin 1997b). Biehl nendib, et traditsioonilise kiriromaani žanri kasutamine on tähelepanuväärne. See vorm võimaldab Todel ajaga mänguliselt ümber käia, kuna samaaegselt oleviku kirjeldamisega saab Tode kirjeldada ka minevikusündmusi. Lisaks saab autor liikuda eri ruumide vahel (Siber, Pariis) ja neid omavahel võrrelda. (Biehl 2001: 436)

Schröder kritiseerib teose läbinähtavat püüdlust olla sümbolistlik-impressionistlik (Schröder 1997). Erich Schirhuberi (lühiarvustuse) hinnangul on aga Emil Tode lausete süntaks veider. (Schirchuber 1998) Bartmann nendib, et Tode esmapilgul loid kirjutusstiil võtab lugejaid enda võimusesse, kuid mõjub samas ka väsitavalt. (Bartmann 1997)

See-eest tõstab „Piiririigi“ humoorikust esile Starnberger Merkuris (vt Lisa 2, nr 29) ilmunud arvustus, kus kiidetakse näiteks omapärase vanaema kujutamist (Starnberger Merkur 1997b). Ida-Saksamaa väljaanded stiilile ei osutanud, baltisakslane Neumann teeb seda vaid põgusalt, öeldes, et kirjad Angelole on poeetiliselt tihedad (Neumann 1997).

Šveitsis ilmunud arvustused

Šveitsi kriitik Paul Jandl mainib samuti Rilket, kuid võrdleb Emil Tode stiili lisaks ka prantsuse kirjanik Georges Bataille'i kirjutusstiiliga. (Jandl 1997) Paul Jandl iseloomustab Emil Tode keelt antiiksena. Jandl kirjutab „Piiririigi“ meeleolude kohta: „Emil Tode „Piiririik“ on ka kui eikellegimaa ärkveloleku ja unenäo vahel, koht, kus dekadent saab lõppeva aastasaja allegooriaks.“ (Jandl 1997)

Austrias ilmunud arvustused

Nagu eelnevalt ida ja lääne temaatika analüüsist selgus (vt ptk 3.2.1.), on arvustustes tähtsal kohal ka piiril olemise kujund, mille kandvale rollile pöörab tähelepanu eriti Federmair. Samuti rõhutatakse „Piiririigi“ uuenduslikkust: seda nii vormi, kui ka käsitletavate teemade osas. Federmairi jaoks kuulutab „Piiririik“ justkui uue ajastu tulemist – seda näitab nii uuenduslik vorm kui ka veel käsitlemata poliitilised ja ideoloogilised tasandid, millega raamat tegeleb. „Piiririigi“ žanri kohta ütleb Federmair, et tegu on kiriromaani ja päeviku seguga. Tode kirjutab tema hinnangul poeetilist proosat (Federmair 1997). Federmair kiidab ka Emil Tode kirjutusstiili humoorikust, mis on etem lääneeurooplaste naljadest. Federmair võrdleb Todet mitmete kirjanduslike suurkujudega, lisaks Rilkele veel Fernando Pessoa ja Johann Wolfgang von Goethega. (Federmair 1997) „Piiririigi“ meeleoludest toob Hell veel välja, et Tode kirjutusstiili iseloomustab teatav melanhoolsus (Hell 1997b).

Poeetika osas tuuakse välja, et Emil Tode on tajutavalt kursis Euroopa varasema kirjandusega, mistõttu on sajandilõpu meeleolu „Piiririigis“ läbiv. Enim paistab silma võrdlus Rilkega, kelle teosele „Malte Laurids Brigge ülestähendused“ viidatakse kõige rohkem.

3.2.5. Mõrv

Mõrva (mitte) toimumine on romaanis mitmeti mõistetav. Nii on selle tõlgendamine ambivalentne ka saksakeelsetes arvustustes. Enamasti nenditakse saksakeelsetes arvustustes, et mõrva toimumine on küsimärgi all.

Lääne-Saksamaal ilmunud arvustused

Baltisakslane Neumann kirjutab, et kuritegu on justkui ettekääne, kuidas süžeed kaasahaaravamaks teha ning see ei ole tegelikult üldse oluline ning autori tõeline eesmärk on kirjutada vastandlikust elust idas ja läänes (Neumann 1997). Zaplin kirjutab, kuidas idaeurooplane muutub aina sõltuvamaks jõukast läänlasest armukesest ning saab lõpuks sellest sõltuvussuhtest vabaneda vaid mõrva kaudu (Zaplin 1997a). Nentwich ütleb, et pole üldse oluline, kas mõrv päriselt toimus, see on pelgalt Emil Tode proosavõtte asendustegevus selleks, et olla dekadentlik (Nentwich 1997).

Ida-Saksamaal ilmunud arvustused

Peter Urban-Halle nimetab mõrva „enesevabastuse aktiks“ – see on viis, kuidas eestlane enda elu prantslaselt tagasi saab (Urban-Halle 1997). Christoph Schumann kirjutab protagonisti kohta: „Ta vabastab end oma patroonist, tappes ta oma südameravimi üledoosi abil. See ei ole mõeldamatu, kui kanda autori mõte üle poliitilisele tasandile“[6] (Schumann 1997). Sellest tsitaadist võib järeldada, et ehk osutas Schumanni ootushorisont lääne teatavale hirmule selle osas, kui integratsioon Ida-Euroopaga läbi kukub. Schumann näib vihjavat sellele, et idaeurooplaste kättemaks läänele ei tundu ka reaalsuses kaugeltki kujuteldamatuna.

Šveitsis ja Austrias ilmunud arvustused

Šveitsi kriitiku Neidharti arvates pole lõpuni selge, kas jutustaja valetas mõrva osas lugejale (Neidhart 1997). Austria kriitiku A. P. Pittleri jaoks jääb mõrva tegelik toimumine lahtiseks (Pittler 1997). Austerlane Hell toob välja, et mõrva võte on laenatud kriminaalromaani süžeest (Hell 1997b).

[6] Von seinem Gönner befreit er sich, indem er ihn mit einer Überdosis seines Herzmittels tötet. Nicht auszudenken, übertrüge man diesen Gedanken des Autors auf eine politische Ebene.

Mõrv ning selle reaalne toimumine on autori kavatsuste tõttu lugejale küllaltki ambivalentsed – sealt ka kõhklevad seisukohad mõrva tegeliku toimumise üle saksakeelses retseptsioonis.

3.2.6. Hinnang

Lääne-Saksamaal ilmunud arvustused

Kriitika uurimisel on kohane jälgida, kas teosele antakse selgeid hinnanguid ning kui jah, siis millel need põhinevad. Bambergi ülikooli kirjandusajakirjas avaldati mitme autoriga arvustus. Sealsete noorte kriitikute hinnangul on teos vormiliselt ja keeleliselt huvitav ja see kompenseerib sisu teatava kohmakuse. (RezenSöhnchen 1997) Ka Nentwich on raamatu osas väga kriitiline, kirjeldades Tode kujutlusvõimet kui kasvuhoonet: tema hinnangul on Emil Tode jäänud kinni iseenese pähe, mistõttu polnud tema kirjutusstiil piisavalt õhuline. (Nentwich 1997)

Meieri arvates on tegu olulise raamatuga, kuid ta kritiseerib teose tõlget, mis ei andvat piisavalt hästi teose sõnumit edasi. Näiteks ütleb Meier, et raamatu pealkiri pole saksa keeles õnnestunud: tõlk oleks võinud võtta eeskuju eesti keelest ning öelda „Piiririik“ mitte „Piiririigis“ (sks k „*Im Grenzland*“), kuna algne pealkiri on mitmetähenduslikum. (Meier 1997: 45). Veel arutlesid Saksamaa arvustajad „Piiririigi“ edu põhjuste üle. Schröder (1997) ja Starnberger Merkur (1997a) rõhutavad näiteks Leipzigi raamatumessi olulisust seetõttu, et kuna „Piiririiki“ seal esitleti, sai see ilmuda prestiižses Viini Zsolnay Verlagi kirjastuses.

Ida-Saksamaal ilmunud arvustused

Peter Urban-Halle on „Piiririigi“ suhtes eriti kriitiline. Tema hinnangul on Tode jutustaja pidevad eksistentsiaalsed kahtlused lisaks virisemisele liialt pretensioonikad ning mõjuvad lugejale väsitavalt. Ida-Saksamaalt pärit Urban-Halle ei mõista, miks oli vaja teost saksa keelde tõlkida. Väljend, mida Urban-Halle kasutab, on „*Rochus*“ (saksa keeles „raevunud olema“): Tode justkui „kirjutab end vihast tühjaks“ (Urban-Halle 1997).

Šveitsis ja Austrias ilmunud arvustused

Kas saksakeelseid lugejaid kõnetab ainult eksootiline Eesti ja Ida-Euroopa tervikuna või kõnetab poeetiline tekst ise? Näiteks kirjutab Hell: „Selle proosadebüüdiga tegelemiseks ei ole vaja „heatahtlikku“ huvi tundmatu Euroopa piiriala vastu ega ka eksootika avastamisrõõmu: see fiktiivsete kirjade assotsiatsioonide vool on iseenesest köitev.“ (Hell, 1997b) See tsitaat ilmestab, et kuigi „Piiririigi“ juures mängib arvatavasti kaasa Eesti kui riigi eksootilisuse faktor, peetakse – vähemalt selles arvustuses – ka teksti ennast piisavalt tugevaks.

Šveitsi kriitik Paul Jandl see-eest kiidab teost väga ning ütleb, et Tode on virtuoosne kirjanik. Jandl kasutab ülistavaid sõnu Tode loomingu kirjeldamiseks – näiteks oskab ta edasi anda „maailmalõpu maagiat“ (sks k *Endzeitzauber*) ning kirjeldada ühtaegu kõike ja mitte midagi. (Jandl 1997) Austria kriitik Pittler aga ütleb, Tode proosa lugemine kulgeb aeglaselt, kuna tema kirjutusstiil on tüütu. Kuigi Emil Tode üritavat matkida nii Marcel Prousti kui ka Arthur Rimbaud stiili, ei jõua ta sellega Pittleri hinnangul isegi ligilähedale. (Pittler 1997)

Valdavalt on arvustused seega neutraalsed või positiivsed. Siiski esineb arvustustes ka kriitilisi noote nii teksti enda (näiteks väsitavalt mõjuva kirjutusstiili) kui ka tõlke kohta.

4. Arutelu. Retseptsiooniesteetiline vastuvõtt sõltuvalt kontekstist

4.1. Järeldused saksakeelse kultuuriruumi arvustustest

Analüüsi järeldusi kokku võttes ilmneb, et saksakeelse kultuuriruumi sees kerkisid igas riigis esile järgmised teemad: ida ja lääne omavaheline suhe (sh Euroopa integratsioon, stereotüübid idaeurooplastest), Eesti eksootilisus, „Piiririigi“ poeetika ja võimalik autobiograafilisus ning protagonisti homoseksuaalsus.

Ida-lääne teema

Kuigi Wende-teemale otsesõnu üheski arvustuses ei viidatud, kirjutati ida ja lääne omavahelisest suhtest kõige rohkem just Saksamaal. Ehk intrigeeriski sakslasi „Piiririik“ muuhulgas seetõttu, et nad ei mõelnud mitte ainult Ida- *versus* Lääne-Euroopa, vaid ka Ida- ja Lääne-Saksamaa võrdluse peale. Näiteks võib sellist vihjamisi kirjutamist märgata mõttest, et Euroopa integratsioon on läbi kukkunud mitte ida mahajäämuse, vaid lääne liigse eneseimetluse tõttu. Sellele osutasid muuhulgas läänesakslased, mida võib mõista kriitiku vahendaja kriitilise suhtumisena ühiskonna hoiakutesse. Lääne-Saksamaal suhtuti empaatiliselt idaeurooplasi sildistavate stereotüüpide negatiivsesse mõjusse, aga kirjutati kaastundlikult ka idaeurooplaste purunenud ootustest lääne suhtes. Seda võib mõista ka kui teataval määral selgitustööd (läänepoolse) saksakeelse kultuuriruumi esindajatele, kes ei ole ehk Ida-Euroopa identiteedi probleemidega niivõrd kursis ning võivad ehk ka ise toetuda nendele samadele stereotüüpidele. Stereotüüpidest kirjutati ka Austrias ja Šveitsis. Võrreldes Lääne-Saksamaal ilmunud arvustustega, näivad Ida-Saksamaa kirjutised olevat otsekohesemad. Näiteks Urban-Halle näib küllaltki selgelt pöörduvat just sakslaste endi poole, tuletades neile meelde, et ka nende kultuuriruumi iseloomustab osaliselt ihalus kõige lääneliku poole, kuid samas ka kerge vastumeelsus seda ihalust enesele tunnistada.

Veel nenditi, et kolonialism on Ida-Euroopa jaoks intrigeeriv teema, sealjuures ilmestab ida ja lääne omavahelist suhtlust prostituudi kui müüdava inimese kujund. See metafoor nimelt näitlikustab, kuidas lääs saab ida oma äranägemise järgi suunata ja kujundada, sest Ida-Euroopa areng ja edasine käekäik sõltub Lääne-Euroopast. Prostituudi metafoorile osutati mitmetes arvustustes, kolonialismile pööras aga eriliselt tähelepanu Šveitsi kriitik ja teosest kaks korda kirjutanud Šveitsi kriitik Christoph Neidhart. Baltisaksa kriitik

Neumann tõi välja, kuidas „Piiririigis“ on kirja pandud killuke kaasaegset ajalugu ning see näitab, kuidas poliitika mõjutab indiviidi ning üksikisiku eneseotsinguid.

Protagonist

Saksakeelses kultuuriruumis üldiselt tõlgendati Emil Todet valdavalt „Piiririigi“ reaalse autorina, osutati teose autobiograafilisusele ning pseudonüümi üle diskuteeriti vähem. Siiski eristasid mõned kriitikud Emil Todet ja Tõnu Õnnepalu ning arutasid pseudonüümi päritolu üle. Näiteks tegi seda Šveitsi kriitik, öeldes, et pseudonüümi kasutamine on enese varjamise võte. Olulise teemana kerkis arvustustes üles homoseksuaalsus. Sellest saab mõnes mõttes ka progressiivsuse mõõde – mitmeid kordi rõhutatakse, et Emil Tode eesti esimest geiromaani kirjutades mitmeid tabusid. Selles osas näisid kriitikud pöörduvat taas kohalike lugejate poole: selgitati, kuidas homoseksuaalsus oli erinevalt näiteks Saksamaast Eesti kirjanduses tabuteema, samuti osutati, et keeleliselt pole eesti keeles protagonisti sugu niisama selgelt määratletud. „Piiririigi“ protagonist on justkui kahekordselt võõras: seda esiteks oma päritolu ning teiseks seksuaalsuse tõttu. Protagonisti iseloom on see, mis saksakeelse kultuuriruumi kriitikuid paelus ning tema mitmekihilisus ongi just see, mis korvab teose mitte-nii-põneva sisu.

Eesti

Eesti kujutamisest „Piiririigis“ kirjutati saksakeelses retseptsioonis märkimisväärselt. Ühest küljest oli Eesti eksootiline ja salapärane paik, millest lääs tegelikult mitte midagi ei teadnud, teisalt väljendus nende jaoks „Piiririigi“ poeetilisus just selle maagilisuses. Eesti eksootilisusele osutasid enim läänesakslased, aga ka Austria ja Šveitsi kriitikud. Samas toodi ka välja, et Eesti võiks olla üldine nimetaja kogu idablokile. Eesti kui kujund on arvustajate hinnangul teoses pigem taustal ja tuleb esile koos mälupiltidega. Nii mõnegi saksakeelse kriitiku jaoks võis „Piiririigi“ lugemine olla esmaseks kokkupuuteks Eestiga ning varasem ootushorisont Eesti suhtes võis väljenduda vaid stereotüüpides idaeurooplaste kohta. Kriitik toimis siis vahendajana, kes „Piiririigi“ oskuslikku Eesti kujutamist kiites võis soovitada lugejale just seda raamatut, et ehk müstilisest riigist paremat aimdust saada.

Poeetika

Poeetika osas tuuakse välja, et Emil Tode on tajutavalt kursis Euroopa varasema kirjandusega, mistõttu on sajandilõpu meeleolu „Piiririigis“ läbiv. Enim paistab silma võrdlus Rilkega. Viimase teosele „Malte Laurids Brigge ülestähendused“ viidatakse kõige rohkem, aga mainitakse ka „Duino eleegiaid“. Viimase puhul võrreldakse teoste protagoniste, kes tegelevad oma identiteedi otsimisega. Protagonisti identiteedimängud lisavad kinnitust ka Emil Tode pseudonüümi varjavale funktsioonile, mida kriitika märkas. Austria arvustused keskendusid eeskätt „Piiririigi“ poeetikale ning oma riigi sündmustega Austria kriitikud otseselt paralleele esile ei too. Emil Tode „Piiririiki“ võrreldakse Austrias lisaks Raine Maria Rilkele ka Marcel Prousti ja Arthur Rimbaud'ga. Šveitsi kriitik Jandl võrdleb Tode kirjutusstiili ka prantsuse poeedi Bataille'ga (Jandl 1997). Kui välja arvata see võrdlus, mille puhul võis (aga ei pruukinud) kaasa mängida autori mitmekeelne, sealhulgas prantsusekeelne taust, siis kokkuvõttes ei eristu ka Šveitsis ilmunud arvustused ülejäänud saksakeelsest retseptsioonist.

Veel tuuakse esile sarnasust Fernando Pessoa ja Johann Wolfgang von Goethega. Samuti viidatakse „Piiririigile“ kui „Balti eleegiale“ ning tuuakse välja, et teos võiks olla uue postmodernistliku ajastu alguspunktiks eesti kirjanduses. Kiidetakse teose humoorikust, oskust kirjutada proosat poeetiliselt ning tabavat žanri valikut. Samas oli ka neid, kes suhtusid Tode kirjutamismaneeri kriitiliselt, öeldes, et see mõjub liialt pingutatuna, võltsi ja väsitavana.

Mõrv

Mõrv ning selle reaalne toimumine on autori kavatsuste tõttu lugejale küllaltki ambivalentsed – sealt ka kõhklevad seisukohad mõrva tegeliku toimumise üle saksakeelses retseptsioonis. Kriitikud nendivad, et lääne-eurooplase mõrv on justkui „enesevabastuse akt“ ning teose sisu mõttes on see midagi, mille autor laenas krimiromaanist.

Hinnang

Valdavalt andsid saksakeelse kultuuriruumi kriitikud siiski „Piiririigile“ hea hinnangu või vähemalt suurendasid sellest kirjutades teose kõlapinda. Siiski esineb arvustustes ka kriitilisi noote nii teksti enda (näiteks väsitavalt mõjuva kirjutusstiili) kui ka tõlke kohta.

Kriitika osas tuuakse negatiivselt välja, et „Piiririik“ mõjub liialt pretensioonika ning võltsina või et Tode üritab matkida suurkirjanikke, kuid edutult. Kokkuvõtvalt järeldub, et saksakeelse kultuuriruumi sees (s.t nelja saksakeelse riigi vahel hinnangutes märkimisväärseid erinevusi ei ole, küll aga esines erinevaid rõhuasetusi.

4.2. Saksakeelne kultuuriruum võrdluses Eestiga

„Piiririigi“ saksakeelses retseptsioonis kerkis üles eesti kriitikaga sarnaseid teemasid, kuid oli ka kultuurikontekstist ning kriitikute teistsugustest ootushorisontidest tingitud erinevusi. Näiteks võrreldakse nii eesti- kui ka saksakeelses kultuuriruumis Emil Todet maailmaklassi kuuluvate kirjanikega, kuid võrdluseks toodud autorid olid erinevad (Rilke, Proust, Rimbaud, Jacobsen, Beng). Eesti retseptsioonis tuuakse sarnaselt saksakeelsele retseptsioonile välja Milan Kundera, Alphonse Daudet ja Fernando Pessoa. Eesti retseptsioon erines selle poolest, et välisautoritest nimetati veel näiteks Fjodor Dostojevskit ja Oscar Wilde’i ning kodumaistest autoritest näiteks Mati Unti, A. H. Tammsaaret, Friedebert Tuglast ja Viivi Luike.

Kriitika tegeles tugevalt ühiskondlike probleemidega nii Eestis kui ka Saksamaal ning mõlemas kultuuriruumis oldi kriitikas väga avatud ida-lääne temaatika üle arutlemisele. Kuigi Ida- ja Lääne-Saksamaa taasühendamise ehk Wende-teemale otsesõnu ühiskondliku tundlikkuse tõttu otsesõnu ei viidatud, võib järeldada, et ehk mõistsid kohalikud lugejad kriitikas ridade vahel edasi antud mitmemõttelist piiril olemise pinget ning sobitasid selle enda kultuurikonteksti. Eestis oli ida-lääne vastandamisest enne „Piiririiki“ kirjutatud ridade vahel, üheksakümnendatel avas aga „Piiririik“ eesti kirjanduskriitikas uue politiseerituse taseme. Mõlemates kultuuriruumides nenditi, et Franz ja protagonist on vastavalt Lääne- ja Ida-Euroopa koondkujud.

Eesti retseptsiooniga võrreldes arutleti saksakeelsetes arvustustes vähem protagonisti soo üle, selle võrra rohkem räägiti aga saksakeelses kultuuriruumis protagonisti homoseksuaalsusest. Nimelt jäi protagonisti sooline identiteet keelelise neutraalsuse tõttu Eestis ambivalentseks, samas kui saksa keeles oli mina-tegelane tõlgitud meheks. Lääne maailmas polnud homoseksuaalsusest kirjutamine uus, samal ajal kui Eestis alles hakati selle teemaga tegelema. Nõukogude Liidus oli seksuaalsusest rääkimine avalikus ruumis tabu. Enne „Piiririigi“ ilmumist oli Eesti äsja taasiseseisvunud ning homoseksuaalsust kriminaliseeriv seadus 1992. aastal kaotatud, ent seksuaalsuse teemal kõnelemise

kultuuritava puudus. Saksakeelses retseptsioonis oli homoseksuaalsus justkui üks riigi progressiivsuse mõõdik. Samas osutati mõlemas kultuuriruumis homoseksuaalsusele ka kui olulisele metafoorile, mis kujutab ida-lääne piiril olemist. Lisaks viidati saksakeelsetes arvustustes rohkem kolonialismi temaatikale. 1990. aastatel olid kolonialism ja soolisus läänes küll kõnealused teemad, kuid Eestis olid need toona võõrad kontseptsioonid.

Võrreldes eesti kriitikaga lisandus saksakeelses retseptsioonis olulise teemana Eesti kujutamine. Võib järeldada, et saksakultuuriruumi lugeja ootushorisondil oli tahtmine saada Eesti kui kauge eksootilise maa kohta midagi teada. Seda „Eestile omast“ otsiti hoolega: kes leidis poeetilise kirjelduse, kes nägi siin vastukaaluks allakäinud läänele lihtsuse ja inimliku soojuse.

Kuigi Tõnu Õnnepalu oli Eestis tuntud autor, oli Emil Tode eesti kirjanduses alguses siiski müstifikatsioon, mistõttu püüti eesti retseptsioonis autori nime saladust lahendada. Saksakeelses kultuuriruumis olid aga nii Tõnu Õnnepalu kui ka Emil Tode mõlemad uued nähtused, mistõttu tõlgendati seal tihti Emil Todet reaalse autorina. Kui „Piiririigi“ ilmumisaegne eestikeelne retseptsioon oli valdavalt positiivne, siis saksakeelses kultuuriruumis oli kriitilisi käsitlusi arvestataval hulgal. Teosele heideti ette liigset pretensioonikust, läbi kukkunud püüdlust matkida suuri meistreid ning väsitavat kirjutusstiili.

Eestikeelses retseptsioonis pöördusid kriitikud nii autori (arutledes pseudonüümi ja kirjaniku identiteedi üle), lugeja (nentides teose keelelist keerukust) kui ka ühiskonna poole laiemalt (juhtides tähelepanu teemadele, mida varem polnud eesti kirjandus sel määral käsitlenud, näiteks homoseksuaalsus). Saksakeelse kultuuriruumi kriitikud pöördusid kohalike lugejate poole mitmel puhul just teatava selgitustöö vormis (näiteks rääkides stereotüüpidest või tutvustades Eestit).

4.3. Teose kirjanduslikud väärtused

Jaussi ootushorisondi mõiste järgi on lugejatel vastavalt kultuurikontekstile erinevad eelhäälestused. Samas selgub, et teosel on ka ühiselt nii eesti kui ka saksakeelses kultuuriruumis püsivaid tähendusi: nii eesti- kui ka saksakeelses retseptsioonis kirjutati Ida- ja Lääne-Euroopa põrkumisest, aga ka identiteediprobleemide käes vaevlevast protagonistist. Mõlemas kultuuriruumis osutati sellele, et Franzi ja mina-tegelase

omavahelises suhtluses väljendub ida ja lääne konflikt laiemalt, lisaks osutasid mõlemad idaeurooplastele omistatud stereotüüpide negatiivsele mõjule ning teoses väljenduvale piiri sümboolsele tähendusele. Küsimused ida ja lääne konfliktist, piiril olemisest (nii ühiskonna kui ka indiviidi tasandil) ning stereotüüpide kammitsevast mõjust pakkusid arvustajatele huvitavat lähenemisnurka sõltumatult kultuurikontekstist. „Piiririik“ käsitles mõlema kultuuriruumi kriitikute hinnangul olulist teemat, mõlema kultuuriruumi kriitikud väärtustasid ka teose oskuslikku poeetikat.

Kokkuvõte

Käesoleva bakalaureusetöö eesmärk oli uurida „Piiririigi“ retseptsiooni saksakeelses kultuuriruumis. Töö uurimisküsimused olid: 1) missugused teemad kerkivad esile „Piiririigi“ saksa keelse tõlke vastuvõtul, võrreldes eesti sünkroonse kriitikaga; 2) kuidas käsitletakse saksakeelsetes arvustustes ida ja lääne omavahelisi suhteid; 3) millised olid kriitikute tähelepanekud „Piiririigi“ poeetika kohta, milliseid kirjanduslikke paralleele teiste autoritega esile toodi; 4) kes on saksakeelse kultuuriruumi kriitiku kui vahendaja adressaat; 5) milliseid kirjanduslikke väärtusi on esile toodud mõlemas kultuuriruumis.

Uurimisküsimustele vastamiseks tutvusin eestikeelse retseptsiooni ülevaatega, lugesin läbi saksakeelsed arvustused ning valisin saksakeelse retseptsiooni analüüsi struktureerimiseks järgnevad märksõnad: 1) ida-lääs 2) protagonist 3) mõrv 4) Eesti 5) poeetika. Analüüsis lähtusin Hans Robert Jaussi retseptsiooniesteetika teooriast, ootushorisondi mõistest ning Rein Veidemanni osutustest, mida on oluline kriitika uurimisel tähele panna.

Bakalaureusetööst selgus, et erinevatest lugemiskogemustest tulenevalt oli eesti- ja saksakeelse „Piiririigi“ retseptsioonis nii kokkulangevusi kui ka erinevusi. Sarnaselt eesti kriitikale oldi ka saksa retseptsioonis avatud ida-lääne temaatika üle arutlemisele, seda ilmselt just siseriikliku konteksti tõttu. Näiteks arutleti Euroopa integratsiooni üle, pöördudes otseselt lääneeurooplasest lugeja poole mõttega, et sageli seisab ebaedukas integratsioon mitte niivõrd Ida-Euroopa mahajäämuse, vaid Lääne-Euroopa liigse eneseimetluse taga. Veel kerkisid saksakeelses kultuuriruumis juba 1990. aastate lõpus esile postkolonialistlikud käsitlused, mis Eestis ilmusid alles sajandivahetusel. Seda ida-lääne omavahelist suhet ilmestas saksakeelsete kriitikute sõnul ka teatav lääne kolonialistlik suhtumine idaeurooplastesse, kes peavad õppima läänelt tsiviliseeritumat elamist.

Teiseks arutleti võrreldes eesti retseptsiooniga saksakeelses kultuuriruumis „Piiririigi“ mina-tegelase soolise kuuluvuse üle vähem, kuna tõlkes oli protagonist juba meessoost. See-eest räägiti julgemalt homoseksuaalsuse teemast. Seda erinevalt Eestist, mis varasemalt kuulus Nõukogude Liidu koosseisu ning kus seksuaalsus ja veelgi enam homoseksuaalsus ühiskondlikus diskussioonis maha vaikiti.

Võrreldes eesti retseptsiooniga kirjutati saksakeelsetes arvustustes märkimisväärselt palju Eestist, mille kujutamine oli kirjanikul mõjuvalt õnnestunud. Samuti räägiti saksakeelses kultuuriruumis vähem Emil Tode pseudonüümist ning teda samastati reaalse autor Tõnu

Õnnepaluga. Samas märgati ka pseudonüümi kasutamist kui kirjaniku taotluslikku mängulist võtet. Sellele lisab kinnitust ka „Piiririigi“ protagonisti identiteedi mäng, mida mitmed arvustajad märkasid.

„Piiririiki“ võrreldi kõige enam Rainer Maria Rilke teosega „Malte Laurids Brigge ülestähendused“, aga ka Fernando Pessoa, Geroges Bataille ja Johann von Goethega kirjutusstiiliga. Kiideti teose humoorikust, võimet kirjutada proosat poeetiliselt ning oskuslikku žanrivalikut. Kriitilisi märkusi oli võrreldes eesti retseptsiooniga siiski arvestataval hulgal. Näiteks kritiseeriti teose läbi kukkunud püüdlusi sarnaneda suurte kirjanikega, lisaks kritiseeriti loidu ja võltsi kirjutusstiili.

Kuigi Eesti kriitikud pöördusid eeskätt autori, saksakeelse kultuuriruumi kriitikud aga pigem kohaliku lugeja poole, siis mõlema retseptsioonis on olemas ka ühiskondlik dimensioon. Analüüsist selgus, et lisaks erinevustele on teosel ka kirjanduslikke väärtusi, mis püsivad ühiselt mõlemas kultuuriruumis. Lisaks oli kirjanikul õnnestunud luua teos, mis kõnetas lugejaid mõlemas keelekeskkonnas ning mille meisterlikkusele osutasid kriitikud nii Eestis kui ka saksakeelses kultuuriruumis. Mõlema kultuuriruumi kriitikas räägiti ida ja lääne põrkumisest ning protagonisti identiteediotsingutest. Võib eeldada, et piiride olemust oli sakslastel tarvis mõtestada ning „Piiririik“ pakkus selleks paeluvat mõtteainet. Eesti muutus sümboolseks ruumiks, kus kohtusid ida ja lääs.

Esmased allikad. Saksakeelsed arvustused

1. Ahrndt, Mareile 1997. Das wilde Leben. *Das Sonntagsblatt*, 21. märts, 27.
2. Biehl, Beate 1999. Zwischen Oder und Peipus-See: zur Geschichtlichkeit literarischer Texte im 20. Jahrhundert. *Nordost-Archiv: Zeitschrift für Regional-geschichte*, 8 (2). Lüneburg: Institut Nordostdeutsches Kulturwerk, 2001, 435–442.
3. Bartmann, Christoph 1997. Kein Sauerklee in Paris. Emil Todes Versuch über die Müdigkeit eines baltischen Flaneurs. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 21. mai.
4. *Die andere Welt* 1997. Grenzland, 3.
5. Federmair, Leopold 1997. Spielverderber der Mythen. Luftig und ironisch: Geschichten des Estländers Emil Tode. *Wiener Zeitung,* 18. aprill.
6. *Harenberg LiteraturKalender* 2010. Briefe aus Paris. 11.–12. september.
7. Hell, Cornelius 1997a. Aus der anderen Hälfte. Ein Mord, kein Mord? Emil Todes Prosadebüt. *Die Presse (Spectrum)*, 12. juuli.
8. Hell, Cornelius 1997b. Subtiler Kolonialismus. *Die Zeit im Buch*, 4.
9. Jandl, Paul 1997. Virtuoser Endzeitzauber. Emil Todes Roman-Début. *Neue Zürcher Zeitung*, 5.–6. juuli.
10. Kramberg, Karl Heinz. Wie Weib dem Manne. *Süddeutsche Zeitung, Wochenendbeilage*, 12.– 13. juuli, 4.
11. Krekeler, Elmar 1997. Mörderisches Debüt zwischen allen Stühlen. Die Mauer nach dem Mauerfall spiegelt sich in Emil Todes Roman “Grenzland” und seiner Rezeptionsgeschichte. *Die Welt,* 12. juuli.
12. Kunisch, Hans-Peter 1997. Legehenne im Sonderstall. *Süddeutsche Zeitung*, 14. mai.
13. Live 1997. Emil Tode. Im Grenzland, aprill.
14. Meier, Konrad. Ein Grenzland kann es nicht geben. *Estonia*, 2, 43–46.
15. Motte-Sherman, C. de la 1997. Emil und das Grenzland. *Die andere Welt*, august.
16. Neidhart, Christoph 1996. Estlands literarische Sensation**.** *Die Weltwoche*, 12. oktoober.
17. Neidhart, Christoph 1997. Ostwestlicher Diwan. Emil Tode: «Im Grenzland» – Ein junger Este hält uns den Spiegel vor. Bitter, schwul, poetisch. Gut gegen Besserwisser. *Die Weltwoche*, *Literaturbeilage,* 1. mai.

18. Nentwich, Andreas 1997. Die Müdigkeit des Balten. *Die Zeit*, *Literatur-Beilage*, 21. märts, 13, 6.
19. Neumann, Walter 1997. Briefe der Verzweiflung. Emil Tode: “Im Grenzland”. – *Südkurier*, 5. detsember.
20. Pittler, A.P 1997. Tagträume vom Attentat. *Der Standard (Album)*, 27. juuni.
21. *RezenSöhnchen = Rezensionen von StudentInnen der Uni Bamberg* 1997. Emil Tode: Im Grenzland, suvesemester, 20.
22. Sartorius, Joachim 1998. Ein Tröpfchen funkelndes Gift in der Hand, die dich totschlug. Zur Lyrik Emild Todes. *Sprache im technischen Zeitalter,* juuni, 145, 18–19.
23. Schirhuber, Erich 1998. *Neue Wiener Bücherbriefe,* 1.
24. Schulz, Christian 1997. Sprengkraft in und hinter den Worten. Der Roman “Grenzand” des estnischen Dichters Emil Tode. *Südwestpresse*, 15. aprill.
25. Schumann, Christoph 1997. Erstarrter Osten, erstarrter Westen. “Im Grenzland” und “Der Schein” – zwei estnische Romane von Emil Tode und Ülo Mattheus. *Dresdner Neueste Nachrichten,* 10. juuli.
26. Schröder, Julia 1997. Welt ging verloren. Die Esten Emil Tode und Ülo Mattheus. *Stuttgarter Zeitung,* 20. märts.
27. *Starnberger Merkur* 1997a. Dekadence-Opus aus dem Baltikum, 9. mai.
28. *Starnberger Merkur* 1997b. Eine Lyrik, die weich und rollend dahinfließt. Der estnische Autor Emil Tode zu Gast in der Buchhandlung Kirchheim, 16. mai.
29. *Tageblatt* 1997. Emil Tode: Im Grenzland, 16. mai.
30. Urban-Halle, Peter. Nutte Osteuropa. *Freitag*, 21. märts.
31. Zaplin, Sabine 1997a. Aus dem unbekannten Land. Der Autor Emil Tode aus Estland ist zu Gast in Feldafing**.** *Süddeutsche Zeitung / Starnberg,* 12.–13. aprill.
32. Zaplin, Sabine 1997b. Ein Sonett in Prosa. Emil Tode liest. *Süddeutsche Zeitung / Starnberg,* 13. mai.

Kasutatud kirjandus

1. Britannica, 1=Encyclopedia Britannica. “German literature | History, Authors, Books, & Facts”. Toim. Ehrhard Bahr, Judith Ryan, C. Stephen Jaeger. https://www.britannica.com/art/German-literature/The-19th-century (vaadatud 19.05.2025)
2. Britannica, 2=Encyclopedia Britannica. “German literature | History, Authors, Books, & Facts”. Toim. Ehrhard Bahr, Judith Ryan, C. Stephen Jaeger. https://www.britannica.com/art/German-literature/The-20th-century (vaadatud 30.03.2025)
3. Britannica, 3=Encyclopedia Britannica. “Austria | Facts, people, and points of interest”. Toim. Karl A. Roider, Reinhold F. Wagnleitner, Fritz Fellner, George Hall Kirby, Lutz Holzner, Otto Leichter. Karl R. Stadler, Erich Zöllner. https://www.britannica.com/place/Austria/The-arts (vaadatud 26.05.2025)
4. Britannica, 4=Encyclopedia Britannica. “Switzerland | History, Flag, Map, capital, Population, & Facts”. Toim. Aubrey Diem, Emil Egli, Thomas Maissen, Daniel Wachter. https://www.britannica.com/place/Switzerland/Literature (vaadatud 26.05.2025)
5. Britannica, 5=Encyclopedia Britannica. Jean-Pierre Erpelding, Victor J.P. Biel, Véronique Lambert, Jean Marie Gehring. “Luxembourg | History - Geography”. https://www.britannica.com/place/Luxembourg/Communications (vaadatud 10.04.2025)
6. Britannica, 6=Encyclopedia Britannica. Toim. Hans Egon Holthusen. “Rainer Maria Rilke | Biography, Poems, Books, & Letters to a Young poet”. https://www.britannica.com/biography/Rainer-Maria-Rilke (vaadatud 30.03.2025)
7. Britannica, 7=Encyclopedia Britannica. “Herman Bang | realist, naturalism & novelist”. https://www.britannica.com/biography/Herman-Bang (vaadatud 13.05.2025)
8. Britannica, 8=Encyclopedia Britannica. Toim. Poul Houe. “Jens Peter Jacobsen | Danish novelist, poet & short story writer”. https://www.britannica.com/biography/Jens-Peter-Jacobsen#ref775917 (vaadatud 13.05)

9. Britannica, 9=Encyclopedia Britannica. “Noble savage | Primitivism, Rousseau, Enlightenment”. https://www.britannica.com/art/noble-savage (vaadatud 23.05.2025)
10. Bushell, Anthony 2006. Writing in Austria after 1945: The Political, Institutional, and Publishing Context. *A History of Austrian Literature 1918-2000. Studies in German Literature, Linguistics and Culture.* Toim. Katrin Kohl ja Ritchie Robertson. Oxford: Boydell & Brewer, 163–180.
11. EWOD = S. V. [Sven Vabar], Tõnu Õnnepalu – about. *Estonian Writers Online Dictionary.* https://sisu.ut.ee/ewod/oe/onnepalu/about/ (vaadatud 27.05.2025)
12. Hasselblatt, Cornelius 2011. *Estnische Literatur in deutscher Übersetzung: eine Rezeptionsgeschichte vom 19. bis zum 21. Jahrhundert*. Wiesbaden: Harrassowitz.
13. Hasselblatt, Cornelius 2016. *Eesti kirjanduse ajalugu*. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.
14. Haug, Toomas 1994. Noor eestlane Pariisis. Remix. *Looming*, 2, 276–277.
15. Hennoste, Tiit 2003. Kuidas me uurime kirjandust; kuidas me uurime kriitikat. *Eurooplaseks saamine. Kõrvalkäija altkulmupilk.* Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 118–146.
16. Heinloo, Sirel 2017. *Jaan Kaplinski luule retseptsioon Rootsis ja Eestis enne 1990. aastat.* Magistritöö. Tartu Ülikool, kirjanduse ja teatriteaduse osakond. http://hdl.handle.net/10062/56943
17. Jauss, Hans Robert 1982. *Toward an aesthetic of reception.* Saksa keelest tõlkinud Timothy Bahti, sissejuhatuse autor Paul de Man. Minneapolis: University of Minnesota Press.
18. Laak, Marin 1994. Kus on siin mats ja kus vurle? Emil Tode „Piiririik“ kriitikut vihastamas. *Vikerkaar,* 8, 56–60.
19. Laak, Marin 2009. Ajalik ja ajatu „Piiririik”. Järelsõna. *Piiririik.* Toim. Mart Orav, Tartu-Tallinn: Eesti Päevaleht. *Akadeemia*, 2009, 131–143.
20. Ott, Friedrich P. 1991. GDR Literature and the German “Wende”. *World Literature Today,* 65 (2), 232–236. https://doi.org/10.2307/40147108 (vaadatud 31.03.2025)
21. Prezi. Wendeliteratur. https://prezi.com/p/7nh3a1erojrp/wendeliteratur/ (vaadatud 31.03.2025)
22. Tode, Emil 1997. *Im Grenzland.* Saksa keelde tlk. Horst Bernhardt. Viin: Zsolnay.

23. Undusk, Jaan 2009. Emil Tode „Piiririik”. *Eesti Päevaleht*, 31. juuli, 20. https://epl.delfi.ee/artikkel/51174562/eesti-lugu-emil-tode-piiririik (vaadatud 4.04.2025)
24. Unt, Mati 1994. Esimene tango Pariisis. *Looming*, 2, 277–279.
25. Vaiksoo, Jaanus 1994. Lugeja ja lugemismudelid. *Keel ja Kirjandus,* 3, 164−173.
26. Veidemann, Rein 1979. Sissejuhatuseks kirjanduskriitika poeetikasse. *Keel ja Kirjandus*, 3, 129–141.
27. Veidemann, Rein 2000. *Kriitikakunst. Uurimus kriitika olemusest ja toimest. Eesti kogemus.* Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.
28. Wende. Cambridge Dictionary. https://dictionary.cambridge.org/dictionary/german-english/wende (vaadatud 14.05.2025)

Summary

The Reception of Emil Tode's "Border State" in the German cultural sphere

The objective of this bachelor's thesis is to analyze the reception of Tõnu Õnnepalu's novel "Border State" within the German-speaking cultural sphere. The book was published under the pseudonym Emil Tode and translated into German as "Im Grenzland" by Horst Bernhardt in 1997. Tõnu Õnnepalu is a renowned Estonian author and his novel "Border State" is one of the most translated works of Estonian literature. Although "Border State" quickly became one of the classics of modern Estonian literature, the book's foreign reception has not been thoroughly researched. Despite the fact that the German reception of "Border State" has previously been addressed by Cornelius Hasselblatt, an Estophile and literary scholar living in the Netherlands, the topic nevertheless still offers many interesting research questions.

There are several reasons in favor of studying the German reception of "Border State". Estonia and Germany share a comparable political situation in the 1990s, which brings together both the East and the West, and where the topic of borders is very significant. Most importantly, the German reception of "Border State" is strikingly more extensive than the reviews published in other languages. Since "Border State" was reviewed not only in Germany but also in Austria, Switzerland, and Luxembourg, this analysis can explore whether there are differences in reception across these four German-speaking countries.

This work analyses all of the 32 known articles and reviews of "Border State" published in German-speaking countries within the years 1996–1999 (with one exception published in 2010). The majority of the reviews examined in this study were collected by Hasselblatt, though not all. The research questions of this thesis are: 1) what themes emerge in the reception of the German translation of "Border State" compared to synchronous Estonian literary criticism; 2) how are the relationships between the East and the West treated in German-language reviews; 3) what were the critics' observations about the poetics of "Border State", what kind of literary parallels with other authors were highlighted; 4) who is the addressee of the critic as a mediator from the German-speaking cultural space; 5) what literary values are highlighted in both cultural spaces. The analysis draws on Hans Robert Jauss's reception theory, particularly his concept of the 'horizon of expectation' as

well as on Rein Veidemann's observations, which are essential when studying literary criticism.

After reading both Estonian and German reviews, five keywords were compiled based on the most dominant topics in the reviews: 1) East vs West 2) protagonist 3) Estonia 4) murder 5) poetics. This was followed by an analysis and comparison of critical responses in German and Estonian. The research method involves a close reading and textual analysis of reviews, methodological approaches include both inductive and deductive content analysis.

Due to different cultural contexts, previous reading experiences and horizons of expectations, there were both similarities and differences in the Estonian and German-language receptions of "Border State". Similar to Estonian criticisms, the German reception was also open to discussing the East-West theme. For example, by addressing the Western European reader directly with the idea that often, Europe's unsuccessful integration is not so much due to Eastern Europe's backwardness, but rather due to Western Europe's excessive self-admiration. In addition, postcolonialist approaches which appeared later in Estonia, at the turn of the century, emerged earlier in the German-speaking cultural space.

Compared to the Estonian reception, German reviewers wrote a significant amount about Estonia, which the author impressively succeeded in portraying. In the German cultural sphere, there was less emphasis on the pseudonym Emil Tode, with Tõnu Õnnepalu more often recognized directly as the author. Estonian critics primarily addressed the author, but also the society as a whole. In contrast, critics in the German cultural sphere addressed the local reader, but also engaged with broader societal themes.

Although the protagonist's gender is originally ambiguous in the Estonian text, the character is presented as male in the German translation. Consequently, discussions of the protagonist's gender were less prominent in the German-speaking cultural sphere, however the theme of homosexuality was addressed more openly. This stands in contrast to Estonia, where discussions of sexuality—especially homosexuality— had long been suppressed in the public sphere. "Border State" was published only a year after homosexuality was decriminalized in Estonia, making open discourse on the subject perhaps challenging at the time.

The German critics compared “Border State” most often to Rainer Maria Rilke’s “The Notebooks of Malte Laurids Brigge”. Emil Tode was also compared to Fernando Pessoa, Georges Bataille and Johann von Goethe. Similar to the Estonian reception, German critics also pointed out similarities with Milan Kundera’s novel “The Unbearable Lightness of Being”. Compared to the Estonian reception, there were also a considerable number of critical remarks.

The analysis also reveals the core literary values of “Border State”. Questions of the conflict between East and West, being on the border (both on a societal and individual level), and the constraining influence of stereotypes offered reviewers an interesting angle of approach, regardless of cultural context. The writer had succeeded in creating a work that spoke to readers in both cultural spaces. The work was also praised for its writing style and skillful choice of genre.

Lisad

Lisa 1. Tõlgete ülevaade

Keel	Tõlkija(d)	Aasta
Soome	Juhani Salokannel	1994
Taani	Anne Behrndt	1995
Läti	Guntars Godiņš	1995
Norra	Turid Farbregd	1995
Rootsi	Endel Melberg	1995
Hollandi	Marianne Vogel, Cornelius Hasselblatt	1996
Itaalia	Fr. Rosso Marescalchi	1996
Leedu	Danute Sirijos Giraite	1996
Prantsuse	Antoine Chalvin	1997
Saksa	Horst Bernhardt	1997
Hispaania	Ruth Lias, Albert Lázaro Tinaut	1998
Ungari	Pusztai Reka	1998
Türgi	Egemen Öztan	1999
Inglise	Madli Puhvel	2000
Heebrea	Rami Saari	2005
Sloveeni	Uroš Kalčič	2008
Albaania	Durim Taçe	2009
Hiina	Liang Jiayu	2011
Makedoonia	Николче Мицкоски	2014
Vene	Борис Тух	2017

Lisa 2. Tabel. Arvustuste ülevaade

Märkus: kuna väljaannete kohta leitud informatsioon pole allikates ajaliselt eristatud, ei pruugi hinnang (näiteks ajalehtede poliitiline suunitlus) kehtida 1990. aastate kohta.

Nr ja viide	Arvustus	Maa	Autor	Väljaanne	Pikkus	Kommentaar	Allikas
1. Tageblatt 1997	Emil Tode: Im Grenzland	Luksemburg	Nimelise autorita	Luksemburgi päevaleht Tageblatt	Autorita lühiarvustus	Pealiskaudne, kuid antakse ka põgus hinnang	*Tageblatt.lu.* https://www.tageblatt.lu/ (vaadatud 13.05.2025)
2. Neidhart 1996	Christoph Neidhart rubriigis „Periskop“	Šveits	Christoph Neidhart. Šveitsi (aja)kirjanik, oli Tokyos Süddeutsche Zeitungi toimetaja ning on tegelenud Venemaa, Ida-Euroopa teemadega	Die Weltwoche. Kontroversialne nädalaleht, 21. sajandil paremkonservatiivsete vaadetega	Keskmise pikkusega arvustus	Teose ümberjutustus. Arvustus ilmus aasta enne tõlget. Ütleb, et keegi võiks kindlasti tõlkida	*Christoph Neidhart.* https://www.christophneidhart.com/about (vaadatud 13.05.2025) *Die Weltwoche - Wikiwand.* https://www.wikiwand.com/de/articles/Die_Weltwoche (vaadatud 13.0.2025)
3. Neidhart 1997	Ostwestlicher Diwan	Šveits	Christoph Neidhart	Die Weltwoche, Literaturbeilage. Sama väljaande kirjanduslik alarubriik	Pikem arvustus	Kommentaar alamate inimeste kohta ida *vs* lääs kontekstis	—‖—
4. Jandl 1997	Virtuoser Endzeitzauber. Emil Todes Roman-Début	Šveits	Paul Jandl, Austria autor, ajakirjanik, kunsti- ja kirjanduskriitik	Neue Zürcher Zeitung, Šveitsis ilmuv saksakeelne päevaleht. Väljaanne asutati 1780. aastal	Keskmine, aga põhjalik arvustus	Viide Rilkele, ja Bataille'ile. Kirjutab poeetiliselt Eestist	*Paul Jandl.* https://www.archinform.net/arch/74098.htm (vaadatud 14.05.2025) *Neue Zürcher Zeitung.* https://et.wikipedia.org/wiki/Neue_Z%C3%BCrcher_Zeitung (vaadatud

							14.05.2025)
5. Pittler 1997	Tagträume vom Attentat	Austria	Andreas P. Pittler, Austria (aja)kirjanik, poliitik, õppis Viinis ajalugu ja politoloogiat .Pärast mõningaid aastaid ajaloolasena töötamist sai temast ajakirjanik. On avaldanud üle 28 raamatu, sh Küprose, Malta ja Tšehhi Vabariigi ajaloost. Pittler tegi endale nime ka kriitikuna, eelkõige Wiener Zeitungi iganädalases veergudes	Der Standard, Viinis ilmuv vasak-liberaalse suunitlusega Austria päevaleht, mille asutas 1988. aastal Oscar Bronner ja mille eeskujuks on New York Times	Keskmise pikkusega avustus	Kriitiline: Tode üritab matkida meistreid, aga see ei tule välja	*Andreas P. Pittler*. https://en.wikipedia.org/wiki/Andreas_P._Pittler (vaadatud 14.05.2025) *Der Standard*. https://de.wikipedia.org/wiki/Der_Standard (vaadatud 14.05.2025)
6. Federmair 1997	Spielverderber der Mythen	Austria	Leopold Federmair, Austria kirjanik ja kirjandustõlkija	Wiener Zeitung, päevaleht, mis hakkas ilmuma juba 1703. aastal ning on seega maailma vanim kuni sinnani ilmunud ajaleht. 1980. ja 1990. aastad olid finantsiliselt keerulised.	Pikk arvustus	Võrdleb Emil Tode suurkujudega. Tode loob uusi müüte ja kirjutab, poeetilist proosat, tegu on kiriromaaniga	*Leopold Federmair*. https://de.wikipedia.org/wiki/Leopold_Federmair (vaadatud 14.05.2025) *Wiener Zeitung*. https://de.wikipedia.org/wiki/Wiener_Zeitung (vaadatud 14.05.2025)
7. Schirhuber	-	Austria	Erich Schirhuber, Austria	Neue Wiener Bücherbriefe, Austria	Autoriga lühiarvustus	Viited Maltele suunasid lugemist, aga	*Erich Schirhuber*. https://www.b

1998			ajakirjanik, toimetaja ja kirjanduskriitik õppis õppis Viini ülikoolis saksa filoloogiat ja teatriteadust	ajaleht, mille eesmärk on „tugevdada heade raamatute mõju, süvendada Viini lugejaskonnas rahvusvahelist suhtumist“		Tode ei jää talle alla	adeninkultur.eu/erich-schirhuber/ (vaadatud 14.05.2025) *Wiener Bücherbriefe* https://www.marlenhaushofer.ch/wiener-buecherbriefe/ (vaadatud 14.05.2025)
8. Hell 1997a	Aus der anderen Hälfte	Austria	Cornelius Hell, kirjanduskriitik, austerlane , tuntud leedu kirjanduse tõlkijana	Die Presse, saksakeelne Austria liberaalne päevaleht,mis rõhutab vaba turumajanduse olulisust	Keskmise pikkusega arvustus	Lugemiseks pole vaja eksootilist huvi Eesti vastu, tekst kõneleb enda eest ise	*Cornelius Hell.* https://continentalmagazine.com/author/cornelius-hell/ (vaadatud 14.05.2025) *Die Presse.* https://en.wikipedia.org/wiki/Die_Presse (vaadatud 14.05.2025)
9. Motte-Sherman 1996	Emil und das Grenzland	Saksamaa	Colin de la Motte-Sherman, sündis Inglismaal, kuid elas suure osa oma elust Saksamaal. Oli rahvusvahelise lesbide ja geide kultuurivõrgustiku kaasasutajaning alates 1997. aastast aktiivne Amnesty International liige	Die Andere Welt, Berliinis ilmuv sõltumatu kuukiri, suunatud eelkõige geidele ja lesbidele	Intervjuu	Intervjueerija rõhutab palju romaani ja autori homoseksuaalsust	*Colin de la Motte-Sherman - LGBT Archive.* https://lgbthistoryuk.org/wiki/Colin_de_la_Motte-Sherman (vaadatud 14.05.2025) *Die andere Welt : unabhängiges Monatsblatt nicht nur für Lesben und Schwule - Deutsche Digitale Bibliothek.* https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/item/OK5FZQJ5G6E2F7

							KMCUGUKRP7WXXIO7XG (vaadatud 14.05.2025)
10. Sartorius 1998	Ein Tröpfchen funkelndes Gift in der Hand, die dich totschlug. Zur Lyrik Emild Todes	Saksamaa	Joachim Sartorius, luuletaja, toimetaja, tõlkija	Sprache im technischen Zeitalter, no 145, Juni 1998, pp 18-19. Kirjandusajakiri, mis avaldab kirjandustekste, esseesid ja uurimusi kaasaegse keele ja kirjanduse kohta. Ajakiri on pühendunud kaasaegsele kirjandusele, mis on kirjutatud saksa keeles või tõlkes.	Artikkel	Kirjutab rohkem Emil Tode luulest. Üks-ühele tagakaane tutvustus, lisab, et teos on Rilkest erootilisem ja pessimistlikum	*Joachim Sartorius.* https://literaturfestival.com/en/authors/sartorius/ (vaadatud 14.05.2025) *Sprache im technischen Zeitalter.* https://www.vandenhoeck-ruprecht-verlage.com/journal-spritz?srsltid=AfmBOop9oHgmLE9NE70FxsqIcwqPuSDQEA5zf1AOwZy4zlepXKJVfmbn (vaadatud 14.05.2025)
11. Biehl 1999	Auf der Suche nach einer grenzenlosen Welt – Emil Todes Roman „Im Grenzland"	Saksamaa	Beate Biehl, naine	Zwischen Oder und Peipus-See: zur Geschichtlichkeit literarischer Texte im 20. Jahrhundert. (Nordost-Archiv: Zeitschrift für Regional-geschichte. Neue Folge ; Bd. 8, 1999, H. 2.) Lüneburg: Institut Nordostdeutsches Kulturwerk, 2001, pp 435-442. Ajakiri, mis ilmub alates	Artikkel, väga pikk ja põhjalik	Viitab nn väärika metslase motiivile, kiidab kiriromaani žanrit	*Nordost-Institut.* https://www.ikgn.de/publikationen.html (vaadatud 17.05.2025)

				1992. aastast. Keskendub Kirde-Euroopa piirkondadele, kus on ajalooliselt sakslased elanud kõrvuti teiste rahvastega			
12. Meier 1997	Ein Grenzland kann es nicht geben	Saksamaa	Konrad Meier	Estonia, no 2, 1997, pp 43-46. Estonian Literary Magazine (ELM) on ingliskeelne kirjandusajakiri, mida annab Eesti Instituut välja 1995. aastast igal kevadel ja sügisel. Väljaanne tutvustab hetke olulisemaid eesti kirjanikke ja luuletajaid, uusi raamatuid, erinevaid žanre ja teemasid	Väga pikk ja põhjalik artikkel	Toob välja, et raamat on oluline ja hea, aga on selle saksakeelse tõlke suhtes väga kriitiline	*Estonian Literary Magazine.* http://elm.estinst.ee/about/ (vaadatud 18.05.2025)
13. Hell 1997b	Subtiler Kolonialismus	Saksamaa	Cornelius Hell, austerlane, kuid kirjutab Saksamaa väljaandes ka, leedu kirjanduse uurija	Die Zeit on üks Saksamaa suurimaid nädalalehti, vasaktsentristlik. Die Zeit im Buch on selle kirjanduse alarubriik. Tegutseb Hamburgis	Autoriga lühiarvustus	Intrigeeriv kolonialismi teema, tekst kõneleb enda eest	*Cornelius Hell* https://continentalmagazine.com/author/cornelius-hell/ (vaadatud 14.05.2025) *Die Zeit* https://www.britannica.com/topic/Die-Zeit (vaadatud 22.05.2025)

14. Live 1997	-	Saksamaa	Live	-	Autorita väljaandepoolne annotatsion	Sarnaselt raamatu tagakaanele öeldakse, et teoses mängitakse piiridega	-
15. Schulz 1997	Sprengkraft in und hinter den Worten. Der Roman "Grenzand" des estnischen Dichters Emil Tode	Saksamaa	Christian Schulz	Südwestpresse, Baden-Württenbergis välja antav ajaleht	Keskmise pikkusega	Euroopa integratsioon pole läbi kukkunud mitte Ida-Euroopa mahajäämuse tõttu, vaid Lääne-Euroopa eneseimetluse pärast	*Südwestpresse*. https://de.wikipedia.org/wiki/S%C3%BCdwest_Presse (vaadatud 22.05.2025)
16. Zaplin 1997a	Aus dem unbekannten Land. Der Autor Emil Tode aus Estland ist zu Gast in Feldafing	Saksamaa	Sabine Zaplin, kultuuriajakirjanik, kirjanik, mh avaldanud ka teatritükke	Süddeutsche Zeitung, Müncheni ümbruskonna kohalik päevaleht	Keskmise pikkusega	Andis ülevaate, kuna Tode külastas Feldafingi linna	*Sabine Zaplin.* https://muenchner-turmschreiber.de/die-turmschreiber-innen/sabine-zaplin/ (vaadatud 22.05.2025) *Süddeutsche Zeitung.* https://de.wikipedia.org/wiki/S%C3%BCddeutsche_Zeitung (vaadatud 22.05.2025)
17. Kramberg 1997	Wie Weib dem Manne	Saksamaa	Karl Heinz Kramberg kirjanik, aastaid Süddeutsche Zeitung toimetaja	Süddeutsche Zeitung on Saksamaal Baden Württenbergis väljaantav Saksamaa suurima tellijate arvuga üleriiklik päevaleht	Pikem arvustus	Tode on tema sõnul üle küllastunud surnud kirjandusest	*Karl Heinz Kramberg.* https://de.wikipedia.org/wiki/Karl_Heinz_Kramberg (vaadatud 22.05.2025) *Süddeutsche Zeitung.* https://de.wikipedia.org/wiki/S%C3%BCddeutsche_Zeitung (vaadatud 22.05.2025)
18.	Mörderisches	Saksam	Elmar	Die Welt on	Pikem	Piirid püsivalt	*Elmar*

Krekeler 1997	Debüt zwischen allen Stühlen.	aa	Krekeler, ajakirjanik, muusikakriitik	üle-Saksamaaline päevaleht, tegutseb Berliinis, intellektuaalne, konservatiivne		maskeerituna endiselt, Tode solvab peaaegu kõiki	*Krekeler.* https://www.dichterlesen.net/personen/detail/elmar-krekeler/ (vaadatud 22.05.2025)
19. Die Andere Welt 1997	Grenzland	Saksamaa	-	Die Andere Welt	Autoritaannotatsioon	Teos on mõeldud eeskätt luulesõpradele	*Die andere Welt : unabhängiges Monatsblatt nicht nur für Lesben und Schwule - Deutsche Digitale Bibliothek.* https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/item/OK5FZQJ5G6E2F7KMCUGUKRP7WXXIO7XG (vaadatud 22.05.2025)
20. Nentwich 1997	Die Müdigkeit des Balten	Saksamaa	Andreas Nentwich, kirjanik, õppis saksa kirjandust, kolis hiljem Šveitsi	Die Zeit, üks Saksamaa suurimaid nädalalehti, vasaktsentristlik. Tegutseb Hamburgis	Pikk	Kriitiline, ütleb, et autor on kinni omaenda kujutlustes ja kirjeldused pole realistlikud	*Die Zeit* https://www.britannica.com/topic/Die-Zeit (vaadatud 22.05.2025)
21. Urban-Halle 1997	Nutte Osteuropa	Saksamaa	Peter Urban-Halle, kriitik, tõlk, õppinud skandinavistikat. Sündis Ida-Saksamaal Halle linnas	Der Freitag, nädalaleht, pandi kokku mitmest varasemast Ida-Saksamaa väljaandest 1990. aastal ning ajalehe eesmärk oli juhtida endise kahe endise Saksamaa riigi integratsiooni ja luua foorum lääne-ida aruteluks	Pikk	Kriitiline, pidevalt kahtluste käes vaevlev peategelane on lugejale väsitav	*Der Freitag.* https://en.wikipedia.org/wiki/Der_Freitag (vaadatud 22.05.2025) *Peter Urban-Halle* https://www.balticsealibrary.info/authors/german/item/559-urban-halle-peter.html (vaadatud 25.04.2025)

22. Ahrndt 1997	Das wilde Leben	Saksamaa	Mareile Ahrndt, kirjanduskriitik, ajakirjanik, toimetaja, kirjanik, mh kirjutanud lasteraamatuid	Protestantliku kiriku leht Das Sonttagsblatt	Pikk	Väga eesti kirjanduse teadlik, annab mh ka Jaan Krossist ülevaate. Emil Tode murrab paljusid tabusid	*Mareile Ahrndt.* https://fantasyguide.de/ahrndt-mareile-autorin.html (vaadatud 22.05.2025) *Das Sonntagsblatt.* https://www.sonntagsblatt.de/ (vaadatud 22.05.2025)
23. Schröder 1997	Welt ging verloren. Die Esten Emil Tode und Ülo Mattheus	Saksamaa	Julia Schröder, õppinud kirjandusteadust ja teoloogiat, ajakirjanik ja kirjanduskriitik	Stuttgarter Zeitung, tegutseb Baden-Württembergis, üks suurimaid regionaalseid päevalehti	Pikk	Annab ka Ülo Matteuse teosest ülevaate. Teema on idaeurooplase kultuurišokk	*Julia Schröder.* https://www.dichterlesen.net/personen/detail/julia-schroeder/ (vaadatud 22.05.2025) *Stuttgarter Zeitung.* https://de.wikipedia.org/wiki/Stuttgarter_Zeitung (vaadatud 22.05.2025)
24. Harenberg Literaturkalender 2010	Briefe aus Paris	Saksamaa	Väljaandepoolne lühiülevaade	Harenberg Literaturkalender 2010, Saksamaa kirjanduskalender	Autoritalühiarvustus	Ilmus ootamatult 2010, öeldakse, et Emil Tode eeskujuks oli Rilke	*Harenberg Literaturkalender.* https://harenberg-kalender.de/kalender-tag/literaturkalender/ (vaadatud 22.05.2025)
25. RezenSöhnchen 1997	Emil Tode: Im Grenzland. – RezenSöhnchen	Saksamaa	Koondautorlus	Saksamaa Otto Friedrichi nimeline Bambergi linnas tegutsev ülikool annab välja kooli enda kirjandusajak	Keskmise pikkusega arvustus	On kriitilised stiili osas, oleksid eelistanud rohkem ridade vahel kirjutamist, ei meeldi, et Tode küsib kogu aeg retoorilisi küsimusi.	*University of Bamberg.* https://www.uni-bamberg.de/en/ (vaadatud 22.05.2025)

				irja			
26. Neumann 1997	Briefe der Verzweiflung. Emil Tode: "Im Grenzland"	Saksamaa	Walter Neumann, luuletaja, Riias sündinud ja baltisaksa juurtega kirjanik ja luuletaja	Südkurier, Konstanzi linna väike päevaleht	Keskmise pikkusega arvustus	Näitab, kui tugevalt mõjutab poliitiline rigorism indiviidi ja ühiskonna psühholoogiat	*Südkurier.* https://en.wikipedia.org/wiki/S%C3%BCdkurier (vaadatud 22.05.2025) *Walter Neumann.* https://de.wikipedia.org/wiki/Walter_Neumann_(Schriftsteller) (vaadatud 22.05.2025)
27. Schumann 1997	Erstarrter Osten, erstarrter Westen. "Im Grenzland" und "Der Schein" – zwei estnische Romane von Emil Tode und Ülo Mattheus	(Ida)-Saksamaa	Christoph Schumann, toimetaja, ajakirjanik, Taanis skandinavistikat õppinud	Dresdner Neueste Nachrichte,ainus Ida-Saksamaa poolelt. – Piirkondlik päevaleht, mis on ilmunud Dresdeni linnas ja selle ümbruses alates 1990. aastast. Piirkonna suuruselt kolmas ajaleht Sächsische Zeitungi ja Dresdner Morgenposti järel	Pikk	Põrkuvad kaks eri maailma, mõrv on enesevabastuse akt	*Christoph Schumann.* https://www.christophschumann.de/%C3%BCber-mich/ (vaadatud 22.05.2025) *Dresdner Neueste Nachrichte.* https://de.wikipedia.org/wiki/Dresdner_Neueste_Nachrichten (vaadatud 22.05.2025)
28. Bartmann 1997	Kein Sauerklee in Paris. Emil Todes Versuch über die Müdigkeit eines baltischen Flaneurs	Saksamaa	Christoph Bartmann	Frankfurter Allgemeine Zeitung, üks suurimaid päevalehti Saksamaal, liberaal-konservatiivne	Pikk	Nendib, et Tode loid kirjutusstiil nakatab, lisaks annab hästi edasi Eestit.	*Frankfurter Allgemeine Zeitung.* https://de.wikipedia.org/wiki/Frankfurter_Allgemeine_Zeitung (vaadatud 22.05.2025)
29. Starnber	Eine Lyrik, die weich	Saksamaa	Väljaande poolne, ilma	Starnberger Merkur,	Autoritapikem	Anti ülevaade Tode	*Starnberger Merkur.*

ger Merkur 1997b (16.05.1997)	und rollend dahinfließt. Der estnische Autor Emil Tode zu Gast in der Buchhandlung Kirchheim		nimelise autorita	väike regionaalleht.	arvustus	külaskäigust Feldafingi raamatupoes, positiivne hinnang.	https://merkurtz.media/starnberger-merkur/ (vaadatud 22.05.2025)
30. Kunisch 1997	Legehenne im Sonderstall.	Saksamaa	Hans-Peter Kunisch, Šveitsi ajakirjanik ja kirjanik, kuid elanud ja pikalt Saksamaal töötanud.	Süddeutsche Zeitung on Saksamaal Baden-Württembergis väljaantav Saksamaa suurima tellijate arvuga üleriiklik päevaleht.	Pikk artikkel	Kirjutati Tode külaskäigust Feldafingi, pooleldi intervjuu Emil Todega.	*Hans-Peter Kunsich.* https://de.wikipedia.org/wiki/Hans-Peter_Kunisch (vaadatud 22.05.2025) *Süddeutsche Zeitung.* https://de.wikipedia.org/wiki/S%C3%BCddeutsche_Zeitung (vaadatud 22.05.2025)
31. Sabine Zaplin 1997b	Ein Sonett in Prosa. Emil Tode liest	Saksamaa	Sabine Zaplin	Süddeutsche Zeitung / Starnberg. Süddeutsche Zeitungi regionaalne osa, Starnbergi linnas	Keskmise pikkusega artikkel	Positiivne hinnang, „Piiririik“ on nagu proosa-sonett	*Sabine Zaplin.* https://muenchner-turmschreiber.de/die-turmschreiber-innen/sabine-zaplin/ (vaadatud 22.05.2025) *Süddeutsche Zeitung.* https://de.wikipedia.org/wiki/S%C3%BCddeutsche_Zeitung (vaadatud 22.05.2025)
32. Starnberger Merkur 1997a (9.05.1997)	Dekadence-Opus aus dem Baltikum	Saksamaa	-	Starnberger Merkur, väike regionaalleht	Väljaande poolne ülevaade	Tode külastuse ülevaade	*Starnberger Merkur.* https://merkurtz.media/starnberger-merkur/ (vaadatud 22.05.2025)

Lisa 3. Tõlke tekstid

Allikas: Tode, Emil 1997. *Im Grenzland.* Viin: P. Zsolnay

1) **Tagakaane tekst**

Ein junger Mann aus Estland irrt durch das heutige Paris wie einst der junge Däne Malte Laurids Brigge durch das Paris der Jahrhundertwende. Mit der Sensibilität des Fremden nimmt er das Leben einer Großstadt wahr, das Leben des Westens, nach dem er sich in seiner kargen Heimat gesehnt hat. In langen Briefen berichtet er einem imaginären Vertrauten von seinen Empfindungen, seinen Zweifeln, seiner Verzweiflung. Die Grenze zwischen den Sprachen ist auch eine Grenze zwischen Gegenwart und Erinnerung, zwischen Wirklichkeit und Phantasie.

Tõlge:

Eestist pärit noormees rändab läbi tänapäeva Pariisi nagu seda tegi kunagi sajandivahetusel noor taanlane Malte Laurids Brigge. Võõra tundlikkusega tajub ta suurlinna elu, lääne elu, mida ta oma viljatul kodumaal igatses. Pikkades kirjades räägib kujuteldavale usaldusisikule oma tunnetest, kahtlustest, meeleheitest. Piir keelte vahel on ka piir oleviku ja mälu, reaalsuse ja fantaasia vahel.

2) **Raamatu külgmise kaane tekst**

Ein Student aus Estland kommt mit einem "Stipendium im Rahmen der kulturellen Integratio Osteuropas" nach Paris um französische Lyrik in seine Muttersprache zu übersetzen. Aber schon bald erscheint es ihm unmöglich, die Grenze zwischen den Sprachen zu überschreiten, er fühlt sich auf der Grenze zwischen Gegenwart und Erinnerung. Er begegnet einem weltgewandten desillusionierten Literaturwissenschaftler, der von der Fremdartigkeit des jungen Osteuropäers fasziniert ist und ihn zu einem Geliebten macht. Aber die zynische Intellektualität des anscheinend so komfortablen Lebens stößt ihn ab. "Betreibe ich nicht tagtäglich Betrug, indem ich ein Leben lebe, das mich nich interessiert. Worte sage, die ich nicht glaube. Geld verschwende, das mir nicht gehört? Wem gehört eigentlich mein Leben, wo ist es verpfändet?" Er erträgt es nicht, geliebt zu werden, "es ist so erniedrigend". Der Wunsch, sich als "echter und rechter Osteurpäer zu beweisen, endlich dieses märtyrerhalte Vertrauen zu enttäuschen", wird

immer mächtiger. Ist es Traum oder Wirklichkeit, daß er sich von seinem herablassenden Gönner befreit, indem er ihn durch eine Überdosis seines Herzmittels tötet?

Tõlge

Eestist pärit üliõpilane tuleb Pariisi „Ida-Euroopa kultuurilise integratsiooni stipendiumiga“, et tõlkida prantsuse luulet oma emakeelde. Kuid peagi tundub talle võimatu ületada keelte vahelist piiri, ta tunneb end olevat oleviku ja mälu piiril. Ta kohtub ühe urbanistliku, pettunud kirjandusteadlasega, kes on vaimustunud noore idaeurooplase võõrandumisest ja teeb temast oma armukese. Kuid tema näiliselt mugava elu küüniline intellektuaalsus tõrjub teda. “Kas ma ei peta iga päev, elades elu, mis mind ei huvita? Ütlen sõnu, mida ma ei usu. Kulutades raha, mis mulle ei kuulu? Kellele mu elu tegelikult kuulub, kus on see hüpoteek?" Ta ei suuda taluda, et teda armastatakse, „see on nii alandav“. Soov tõestada end „tõelise ja tõelise idaeurooplasena, lõpuks ometi reeta see märtri usaldus“ muutub üha võimsamaks. Kas see on uni või reaalsus, et ta vabastab end oma patroneerivast patroonist, tappes ta oma südameravimi üledoosiga?

3) Autori tutvustus

Emil Tode, geb. 1962 in Tallinn, studierte Biologie und war eine Zeitlang Lehrer an einer Dorfschule. 1993/94, während eines Aufenthalts in Paris, enstand *Im Grenzland*, sein erstes Prosabuch, das mit dem *Estnischen Nationalen Buchpreis* und dem *Baltischen Preis für Literatur* ausgezeichnet wurde. Bis dahin hatte er drei Gedichtbände veröffentlicht und zeitgenössische französische Literatur ins Estnische übersetzt.

Tõlge

Emil Tode sündis 1962. aastal Tallinnas, õppis bioloogiat ja oli mõnda aega külakooli õpetaja. 1993/94 kirjutas ta Pariisis viibides oma esimese proosaraamatu „Im Grenzland“, mis pälvis Eesti riikliku raamatupreemia ja Balti kirjandusauhinna. Selleks ajaks oli ta avaldanud kolm luulekogu ja tõlkinud eesti keelde prantsuse kaasaegset kirjandust.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Aet Kubits

1. Annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „Emil Tode „Piiririigi“ retseptsioon saksakeelses kultuuriruumis“, mille juhendajad on Marin Laak ja Tiina-Erika Friedenthal, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada Tartu Ülikooli digitaalarhiivi kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi kaudu Creative Commonsi litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;

3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;

4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Aet Kubits

28.05.2025